

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

SOLIDARITATE ȘI SALVARE. ROMÂNI PRINTRE „CEI DREPTI ÎN TRE POPOARE”

În luna iunie a anului 2003, printr-o decizie a Primăriei Municipiului București, o stradă din Capitala României a căpătat numele „Dr. Traian Popovici”, în amintirea fostului primar al orașului Cernăuți în anii războiului, care a salvat mii de evrei de la deportare în Transnistria. Este primul „Drept între Popoare” onorat oficial de statul român, la aproape șase decenii de la terminarea războiului și la aproape 35 de ani de la recunoașterea sa de către Yad Vashem ca „Drept între Popoare”.

Neverosimila întârziere în cinstirea unui om demn de a fi venerat ca un erou național este, fără îndoială, urmarea unui proces început în perioada Ceaușescu, de disculpare a regimului lui Ion Antonescu de crimele împotriva populației evreiești, proces continuat și extins de unii imediat după căderea comunismului, prin încercarea de a-l transforma pe Mareșal în martir și erou național¹.

Dacă ținem seama că generațiile de români de după război s-au format în spiritul mitului patriotic al unui palmares neîntinat al României în timpul războiului, în ciuda alianței cu Germania nazistă, e ușor de înțeles de ce acei cetățeni români care, cu riscul vieții lor, au contribuit la salvarea unor evrei în anii războiului nu au primit niciodată recunoașterea publică a eroismului lor. Dacă ar fi fost omagiați ca salvatori, ar fi însemnat ca au existat și criminali (sau autorități criminale), din mâna cărora mii de evrei trebuiau salvați, ceea ce ar fi pus la îndoială întreaga propagandă patriotică oficială despre acest capitol întunecat din istoria României. Singura carte dedicată unor salvatori români a fost scrisă de un publicist evreu (Marius Mircu) și publicată, în limba română, la Tel Aviv². Comemorarea victimelor și omagierea salvatorilor era tolerată (și supravegheată) numai în cadrul comunității evreiești și în „Revista cultului mozaic”.

Au existat și excepții, tot din motive politice și propagandistice: atunci când salvatorii au acționat pe teritoriul Transilvaniei de Nord, aflată în timpul războiului sub administrație ungară. Acțiunile unor salvatori (mai ales când e vorba de etnici români) erau puse în valoare

¹ A se vedea Michael Shafir, *Marshal Antonescu's Post-Communist Rehabilitation: Cui Bono*, în: Randolph Braham, (ed.), *The Destruction of Romanian and Ukrainian Jews during the Antonescu Era*, New York, 1997, p. 349-410.

² Marius Mircu, *Din nou șapte momente – din istoria evreilor în România: Oameni de omenie, în vremuri de neomenie*. [Tel Aviv], Glob, 1987, 190 p. Scrisă într-un stil jurnalistic,

sau chiar exagerate până la mistificare, pentru a sublinia participarea (reală) a autorităților maghiare la „Soluția Finală” nazistă, zelul și cruzimea Jandarmeriei maghiare.

Comparativ cu alte țări europene implicate în cel de-al doilea război mondial, numărul celor din România recunoscuți ca „Drepti între popoare” este relativ mic, numai 60 (incluzând și pe cei care au acționat în Transilvania de Nord), dacă ținem seama de numărul victimelor și de amploarea teritoriului pe care s-au desfășurat masacrele și deportările. Există mai mulți factori care explică aceasta constatare, generați de contextul în care au avut loc acțiunile unor români pentru a ajuta și a salva evrei aflați în primejdie de a fi uciși sau deportați.

Reacția publică: între ostilitate, indiferență și compasiune

Cu tot asaltul propagandistic antisemit din timpul războiului, stimulat oficial prin presă și discursuri publice, societatea românească nu lasă impresia, în mărturiile contemporane, unei societăți fanatizate. Regimul Antonescu a reușit mai curând un fel de neutralizare a reacției publice, un fel de desensibilizare a majorității populației față de tot ce se întâmplă cu evreii. Reacțiile de compasiune sau indignare merg mână în mână cu acceptarea pasivă a crimei sau chiar cu participarea la mecanismul antisemit. Totuși, cine studiază viața intelectuală românească dintre cele două războaie nu poate să nu constate că exista o tradiție democratică și că nu puține personalități s-au opus valului de antisemitism din anii '30 – intelectuali democrați, nu numai cu orientări de stânga, scriitori și chiar oameni politici. Redutabili și influenți la începutul anilor '30, acești intelectuali pierd teren după 1935 și sunt aproape reduși la tăcere după 1937, mai ales după suspendarea principalelor cotidiene de orientare democratică. Prezența lor nu s-a făcut practic simțită când a avut loc acțiunea de excludere a evreilor din asociațiile intelectuale, nici după legiferările antisemite introduse de guvernul Goga, în decembrie 1937.

Există o categorie largă de intelectuali care adoptă sau acceptă atitudini antisemite datorită supunerii la o îndelungată tradiție, prin identificare pasivă cu cei mai influenți reprezentanți ai naționalismului românesc, din trecut și contemporani. Evenimentele grave din 1940 (pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, ocupate de sovietici, apoi, în scurt timp, a Transilvaniei de Nord, în favoarea Ungariei) au făcut ca problema discriminării evreilor să devină, și în mediile intelectuale, secundară. Speranțele de restabilire a granițelor

cartea nu oferă, de regulă, o examinare critică a surselor documentare folosite în aprecierea

României Mari și de îndepărtare a „pericolului bolșevic”, legate de venirea la putere a generalului Antonescu și de alianța sa cu Hitler, explică adeziunea multor intelectuali de orientare democratică la noul regim dictatorial.

Împrejurări istorice și de natură politică au făcut ca soarta evreilor din România să difere dramatic în funcție de regiunea în care s-au aflat la începutul războiului. România sub conducerea lui Ion Antonescu este aliata Germaniei și participă alături de armata nazistă la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Scopul declarat al intrării României în război este recuperarea teritoriilor românești. Populația evreiască din aceste regiuni (circa 200.000 în Basarabia, 93.000 în Bucovina și aproape 200.000 în Transilvania și Banat) este considerată ostilă, străină și destinată „eliminării” în cadrul programului de „curățire a terenului” conceput de Antonescu. O intensă propagandă antisemită, cu deosebire în Armată, la toate nivelurile ierarhiei statului, vede în această populație și, prin extindere, în toți evreii, întruchiparea „pericolului bolșevic”. Evreii aflați în teritoriile redobândite sunt făcuți răspunzători de maltratarea, umilirea și chiar uciderea multor militari români în timpul retragerii din vara anului 1940.

Regimul evreilor sub Antonescu, constant supuși unei politici sistematice de legiferări discriminatorii, a cunoscut, totuși, nu puține fluctuații, și chiar deosebiri de tratament de la o zonă la alta în interiorul hotarelor României, de regulă determinate de apropierea de zona frontului. Atmosfera antisemită din țară, marcată de numeroase violențe locale, fusese exacerbată încă în anul care preceda începerea războiului.

Dictatura militară instaurată de Antonescu, însoțită de măsuri aspre de cenzură, a dus la instalarea unei tăceri aproape generale în viața publică românească în privința soartei evreilor, cu deosebire după începerea războiului. Faptul că Antonescu era, în ciuda alianței constrângătoare cu Germania lui Hitler, șeful unui stat independent, cu propria sa politică de „rezolvare a problemei evreiești”, a influențat hotărâtor soarta evreilor din România și din teritoriile aflate temporar sub administrație militară românească. Măsurile luate pentru masacrarea sau deportarea evreilor au fost percepute de către o bună parte a populației ca o componentă a unei necesare politici de salvare națională și de reîntregire a granițelor țării.

A existat, fără îndoială, un consens aproape general în jurul războiului purtat de Antonescu alături de Germania, numai în parte diminuat de numărul enorm al soldaților și ofițerilor români căzuți pe front. Retorica antisemită adaugă acum în recuzita ei acuzarea

faptelor relatate.

evreilor de spionaj în favoarea Armatei Roșii, făcuți responsabili pentru eșecurile militare pe frontul de Răsărit. În aceste împrejurări, a salva evrei sau chiar a-ți exprima compătimirea față de ei devine un act antipatriotic, care presupune curaj și tărie de caracter, chiar și în acele împrejurări când riscul nu e maxim.

O bună „foaie de temperatură” a stării de spirit în rândul populației, inclusiv printre evrei, o aflăm în jurnalele ținute de intelectuali evrei și români din această perioadă.³ Prin dimensiunea lor umană și personală, jurnalele din perioada războiului ajută la o mai bună înțelegere a naturii și a evoluției relațiilor dintre intelectualii români și cei evrei în acei ani și ilustrează, prin cazuri individuale, comportamentul contradictoriu și inconsecvent al autorităților, ca și atitudinea diferențiată față de evreii „noștri” și cei „străini”, din Basarabia și Bucovina, sinuozițările politicii oficiale față de populația evreiască.

Specifică pentru cazul României este menținerea canalelor neoficiale de comunicare dintre liderii și intelectualii evrei și înalți reprezentanți oficiali ai statului sau politicieni influenți, ceea ce înlesnea circulația informațiilor asupra schimbărilor preconizate în situația evreilor. Aceasta nu împiedica răspândirea confuziei și a panicii, deoarece semnele păreau să indice, adesea, oscilare și posibilitatea unor decizii de moment, fie catastrofale, fie salvatoare.

Atitudinea intelectualilor români față de politica oficială de violență antisemită, chestiunea implicării și responsabilității fiecăruia pentru ceea ce li se întâmplă evreilor apar frecvent în meditațiile solitare. Scriitorul Mihail Sebastian, de pildă, comentează reacția bunului său prieten, diplomatul român C. Vișoianu, în vara anului 1941, zguduit de veștile despre masacrul de la Iași:

De câte ori văd un evreu sunt ispitit să mă apropiu de el, să-l salut și să-i spun : «Domnule, vă rog să credeți că eu nu am nici un amestec». Nenorocirea e că nimeni nu are nici un amestec. Toată lumea dezaprobă, toată lumea e indignată – dar nu mai puțin fiecare e o rotiță în această imensă uzină antisemită care e statul român, cu birourile, autoritățile, presa, instituțiile, legile și procedeele lui. Nu știu dacă nu trebuie să râd când Vivi [C.

³ A se vedea Leon Volovici, *The Victim as Eyewitness: Jewish Intellectual Diaries during the Antonescu Period*, în: Braham (ed.), *The Destruction*, p.195-213; Andrei Pippidi, *Dictatorship and opposition in wartime Romania*, paper presented at The United States Holocaust Memorial Museum, May 20, 2004.

Vișoianu – n.ed.] sau Braniște mă asigură că generalul Mazarini sau generalul Nicolescu sunt «uimiți» de ce se petrece și «revoltați». Dar dincolo de uimire sau revoltă, ei și încă zece mii ca ei semnează, ratifică și achiesează nu numai prin tăcere sau pasivitate, dar chiar prin participare directă. (5 august 1941).

O oarecare „trezire” a opiniei publice se observă, însă, în fața perspectivei deportării și a evreilor din Regat, conform înțelegerii cu naziștii, în vara anului 1942. Frecvente sunt și intervențiile personale pentru a împiedica deportarea în lagărele din Transnistria a unor intelectuali bucureșteni suspectați de simpatii comuniste.

Împotriva deportărilor din Regat au intervenit, începând din toamna anului 1942, lideri politici din opoziție (liderul Partidului Național-Țărănesc –, Iuliu Maniu, dr. Nicolae Lupu și Ion Mihalache, din același partid; Constantin I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal). În memoriile lor către Antonescu, argumentul principal împotriva deportărilor este prejudiciul enorm adus intereselor și prestigiului României⁴. Unele intervenții au venit și din partea unor reprezentanți ai ierarhiei Bisericii Ortodoxe, precum Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, cu toate că până atunci orientarea generală a Bisericii fusese adesea ostilă populației evreiești. În aceleași împrejurări, s-a evidențiat opoziția fermă la deportări exprimată de Casa Regală și, în special, de regina-mamă Elena.

Activi în condamnarea discriminărilor rasiale și împotriva deportărilor au fost și prințul Barbu Știrbey, precum și foștii parlamentari țărâniști Nicușor Graur și Ioan Hudiță, primul protestând și împotriva deportării romilor în Transnistria⁵.

Nemulțumit de intervențiile care sporesc spre sfârșitul războiului, Antonescu a cerut să i se întocmească o notă privind „declarațiile și intervențiile făcute de personalități diferite în favoarea evreilor”⁶.

⁴ Despre intervențiile unor politicieni și intelectuali români, uneori ca răspuns la apelurile repetate ale dr. Filderman, pentru împiedicarea continuării deportărilor spre Transnistria sau pentru respingerea planului german de deportare a evreilor din Regat, a se vedea: Jean Ancel, *Contribuții la istoria României: Problema evreiască, 1933-1944*, vol. 2, partea a doua, București, Hasefer, 2002, p. 243-254.

⁵ Nicușor Graur, *În preajma altei lumi...*, București, 1946, p.158.

⁶ Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Jerusalem, 1986, X, nr. 131, p. 354-355; Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Hasefer, 1996, nr.179, p.535-541.

În a doua parte a războiului, în urma schimbării politicii românești față de evrei, sunt mai frecvente intervențiile diplomaților români din zonele europene sub ocupație germană pentru salvarea mai multor evrei aflați în Occident și care și-au păstrat cetățenia română⁷.

„Cei Drepti între Popoare”

Titlul de „Drept între popoare” este acordat de Yad Vashem, Institutul din Ierusalim înființat în 1953, printr-o lege specială a Knessetului, pentru perpetuarea memoriei martirilor și eroilor din perioada Holocaustului. Unul din obiectivele Institutului Yad Vashem este omagierea celor „Drepti între popoare”, ne-evrei care și-au riscat viața pentru a salva evrei. Până în vara anului 2004, un număr de 20.205 au primit această distincție.

În România, în circumstanțele amintite, numărul celor „Drepti între Popoare” care au fost gata să-și asume riscul de a salva sau ajuta evrei aflați în primejdie este mic (șaizeci, pînă în iunie 2004). Cu siguranță însă, a mai existat, ca și în cazul altor țări, un număr greu de determinat de oameni care ar intra în criteriile stabilite de comisia de la Yad Vashem de acordare a medaliei și a titlului de „Drept între popoare”. Recunoașterea lor depinde, în bună măsură, de existența mărturiilor directe, de perseverența martorilor supraviețuitori de a face demersurile necesare pentru alcătuirea unui dosar convingător. În nu puține cazuri, cei salvați au intrat în vâltoarea vieții agitate de după război, au emigrat sau, pur și simplu, au găsit forme private de a-l răsplăti pe salvator și familia lui, neglijând recunoașterea simbolică și oficială a celui care i-a salvat.

Astfel de cazuri de intervenții salvatoare sunt evocate de publicistul Marius Mircu, dar neinvestigate documentar ulterior⁸. Un martor ocular al pogromului din Iași menționează numele unor ieșeni „a căror comportare nu numai că a fost ireproșabilă, dar și-au asumat riscuri, prevenind și ascunzând evrei”⁹.

În anii războiului, șansa de a întâlni un salvator a depins, în mare măsură, de împrejurările foarte diferite în care s-au aflat la un moment dat diversele colectivități evreiești. În mod paradoxal, șansele au fost evident mai mari în *timpul pogromurilor*, când, datorită stării de anarhie, puteau apărea mai ușor inițiative de a salva în pripă o familie sau

⁷ Despre acțiunile diplomaților români aflați la Vichy, a se vedea: Dumitru Hîncu, *Un licăr în beznă: Acțiuni necunoscută ale diplomației române*, București, 1997.

⁸ Marius Mircu, *op. cit.*

un grup de evrei. Astfel de cazuri, nu puține, au fost la București și Iași. Sunt exemplare intervențiile curajoase și salvatoare ale farmacistului ieșean D. Beceanu în timpul pogromului de la Iași, sau acțiunea președintei locale a Societății de Cruce Roșie din Roman, Viorica Agarici, cea care a inițiat și a condus acordarea de prim-ajutor supraviețuitorilor din „trenul morții”. În timpul aceluiași masacru de la Iași, s-a remarcat exemplar directorul unei mori din apropierea orașului, inginerul Grigore Profir, care a înfruntat amenințările soldaților germani și ale jandarmilor locali și a reușit să ascundă și să salveze de la moarte zeci de evrei ieșeni.

Cazul lor dovedește, din nou, că deseori inițiativele individuale aveau șanse de succes; dar nu mulți dintre cei doritori să ajute la salvarea unor evrei aveau tăria de a depăși un fel de paralizie a reacțiilor umane față de evrei. Datorită intensității propagandei antisemite în perioada războiului, compasiunea față de suferințele evreilor și orice atitudine critică față de umilirea și persecutarea lor erau “prost văzute”, percepute ca lipsă de patriotism sau chiar ca trădare de patrie. Viorica Agarici, de pildă, atacată de localnici pentru fapta ei umanitară, deși mamă a unui celebru pilot militar, sau poate tocmai de aceea, a fost nevoită să demisioneze și să se refugieze la București¹⁰.

Cu totul alta a fost situația celor aflați în zonele din apropierea frontului și, mai ales, în Basarabia și Bucovina, unde primejdia venea, în primul rând, dacă nu exclusiv, din partea armatei, a jandarmilor sau a unităților germane din apropiere. Sunt zone care aparțin într-adevăr unui „regat al morții” (după expresia istoricului Jean Ancel) și orice gest în apărarea evreilor pare de neconceput.

Au fost, totuși, cazuri de inițiative salvatoare din partea unor localnici din Basarabia, țărani sau învățători din sate. Până în prezent, unsprezece persoane (sau urmașii lor), cetățeni ai fostei Republici Sovietice Socialiste Moldova (în prezent, Republica Moldova) au fost distinse cu titlul de „Drept între Popoare”. Impresionant cu deosebire este cazul directorului școlii din Nisporeni, Paramon Lozan, care, împreună cu soția lui, Tamara, i-a eliberat pe toți evreii închiși în școală, la aflarea știrii că urmează să fie împușcați. Directorul școlii a plătit cu viața gestul său curajos.

Acțiunile de salvare sau manifestări de solidaritate au fost mai frecvente din 1942, când mulți simt că atitudinea oficială a devenit mai ambiguă și mai oscilantă, iar formele de persecuție oficială tind să redevină mai „umane”, adică tradiționale. Nealinieră la programul

⁹ Adrian Radu-Cernea, *Pogromul de la Iași. Depoziție de martor*, București, Editura Hasefer, 2002, p.66.

¹⁰ A se vedea Marius Mircu, *op.cit.*, p. 37.

nazist de exterminare sistematică este tot mai evidentă. Fără îndoială că în comportamentul unor ofițeri sau funcționari superiori intervine și grija unei „imagini” pozitive pentru eventualitatea, tot mai sigură, a unei victorii a Aliaților și pentru perspectiva judecării crimelor de război, inclusiv, sau poate chiar în primul rând, a crimelor împotriva populației evreiești.

Spre deosebire de zonele controlate de naziști, în care masacrele sunt sistematice, iar motivarea ideologică rasistă a executanților asigură o aplicare disciplinată și necruțătoare a Soluției Finale, în unele zone aflate sub control românesc din Basarabia și Bucovina haosul este predominant. Maltratarea sau masacrarea bestială a populației civile, dar și, dimpotrivă, o inițiativă salvatoare sunt, nu o dată, la latitudinea unui comandant local. Confuzia, provocată și de comenzi contradictorii, lasă loc la o mai mare libertate de acțiune ofițerilor, provocând consecințe nu mai puțin contradictorii. Bunul plac al unui ofițer sadic sau chiar a unor grade inferioare poate avea urmări fatale asupra a mii de evrei aflați sub puterea lor, dar alteori îngăduie, în cazuri rare, salvarea unor evrei chiar de către unii comandanți de regiment sau de lagăr.

De mare curaj și omenie a dat dovadă, de pildă, comandantul lagărului Vapniarca, Sabin Matora, care, din proprie inițiativă, a scăpat de la moarte zeci de evrei. Un exemplu remarcabil de consecvență în salvarea unor evrei deportați în Transnistria, acțiuni atestate de mărturiile celor salvați, este cel al avocatului I.D. Popescu, comandant al Chesturii municipiului Tiraspol. Din rațiuni necunoscute nouă, dosarul său întocmit la Yad Vashem, nu s-a finalizat prin acordarea titlului de „Drept între Popoare”¹¹.

O formă notabilă de protest este demisia din funcție, ca refuz de a accepta condițiile inumane din lagăre și de a participa la perpetuarea crimelor. Acesta este cazul primului comandant al lagărului Vertujeni, colonelul Alexandru Constantinescu¹².

Profilul salvatorului și motivarea salvării

Salvatorii distinși de Yad Vashem sunt de vârste diferite și provin din cele mai diferite categorii sociale, cu grade foarte diferite de educație: țărani, muncitori, farmaciști, juriști, profesori, ofițeri, jandarmi sau, în străinătate, diplomați. Un singur preot a primit, recent, titlul de „Drept între Popoare”. E vorba de preotul ortodox Petre Gheorghe, care, înfruntând riscurile, i-a ajutat pe evreii deportați în lagărele și ghetourile din Transnistria. Mai sunt

¹¹ Dimitrie Olenici, *Un protector al evreilor: ofițerul român I.D. Popescu*, „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, 7, 2002, p.353-376.

¹² A se vedea Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Hasefer, 1997, p. 183.

menționate în evocările supraviețuitorilor cazuri izolate de preoți care au ajutat pe evrei în timpul pogromurilor din Iași și București, fără ca numele lor să ajungă să candideze pentru medalia „Drept între Popoare”.

O figura aparte face regina-mamă Elena (distinsă de Yad Vashem), remarcabilă pentru curajul unei ferme atitudini morale de condamnare a proiectatelor deportări.

În cele mai multe cazuri, motivarea principală a salvatorului este relația personală cu cei salvați, cunoscuți ca vecini, prieteni sau colegi la locul de muncă. Motivări de ordin ideologic (apartenența la o grupare antifascistă) sunt foarte rare. Când nu exista anterior o relație personală cu cei salvați, e vorba de gesturi umane spontane, justificate prin atașamentul la valorile unui cod al solidarității umane. Iată cum motivează Anna Pal din Cluj decizia de a încerca să salveze un copil evreu:

Pur și simplu nu mi-am putut întoarce privirea de la ceea ce se întâmpla atunci și am făcut tot ce era posibil să-l iau pe micuțul Andrei și să-i dau adăpost. Credința mea că tot ce fac e drept și bine îmi dădea putere, de aceea nu m-a cuprins frica¹³.

Aproape jumătate din cei distinși cu medalia sunt femei. Două dintre ele s-au căsătorit după război cu evrei aflați printre cei salvați de ele și s-au stabilit în Israel. Mulți dintre evreii salvați s-au străduit să rămână în legătură cu salvatorii lor și să găsească formele potrivite de recunoștință. Tot lor li se datorează, adesea, inițiativa de a se adresa către Yad Vashem, pentru a propune pe salvatorii lor printre cei „Drepți între Popoare”.

Proportional, numărul cel mai mare de salvatori (28) sunt din Nordul Transilvaniei; dintre aceștia, 12 sunt etnici maghiari. Frecvența sporită a cazurilor de intervenție salvatoare se explică în primul rând prin împrejurările favorabile generate de ameliorarea situației evreilor din România spre sfârșitul războiului, în contrast cu brusca agravare a situației celor din Ardealul de nord începând din primăvara anului 1944. Teritoriul României, odată cu

¹³ Scrisoarea Annei Pal, inclusă în dosarul întocmit la Yad Vashem (dosar 6540), este în limba engleză: „I simply couldn't shut my eyes what was happening during that time so I did everything possible and I heartily took the little Andre giving him shelter. My firm belief that I work for a good and true cause gave such strenght that fear could not capture me”. (Pur și simplu nu am putut închide ochii la ceea ce se întâmpla în acele vremuri, așa încât am făcut tot posibilul și i-am oferit micuțului Andre, din toată inima, un adăpost. Aveam convingerea

schimbarea atitudinii autorităților române față de evrei, devine un loc de refugiu pentru evreii care reușesc să treacă granița dinspre Ungaria și Nordul Transilvaniei.

În aceste împrejurări tulburi și dramatice, a avut loc și acțiunea de salvare a unor evrei din Ungaria și Transilvania în care a fost implicat și profesorul Raoul Șorban, distins în 1987 cu medalia “Celor drepti între popoare”. Decizia, susținută în repetate rânduri de profesorul Moshe Carmilly-Weinberger, fostul șef-rabin al comunității neologe din Cluj, a fost contestată ulterior de mulți supraviețuitori și istorici¹⁴.

Un erou exemplar

Dintre românii „Drepti între Popoare”, Dr. Traian Popovici (1892-1946), primarul orașului Cernăuți, este un caz excepțional. Înfrentând ordinele militare și deciziile lui Antonescu, el s-a opus cu înverșunare ghețozării și apoi deportării evreilor cernăuțeni și a contribuit direct la salvarea a mii de evrei de la deportare și moarte. E vorba despre o asumare conștientă, deliberată și bine argumentată a datoriei morale a celui care este implicat, cu sau fără voia lui, într-o situație-limită. A acționa sau a rămâne pasiv depinde, în ultima instanță, de decizia de a accepta sau de a respinge participarea la comiterea unei crime abominabile, chiar atunci, sau mai ales atunci, când crima are acoperire „legală”. Traian Popovici a scris, imediat după război *Spovedania unei conștiințe*, evocând tragedia evreilor bucovineni, pe care el o percepe ca o „barbarie” și ca o tragedie românească, prin implicațiile grave pentru conștiința morală a unei națiuni.

Traian Popovici nu a fost un adversar al lui Antonescu. Dimpotrivă, a crezut și el, „ca mulți alții din această țară”, cum mărturisește chiar el, în „legenda omului de mână tare, energetic, cinstit și bine intenționat, [care] ar putea să ducă vracul unei țări avariate înspre limanuri de salvare”.

Care este, atunci, resortul formidabilei rezistențe a primarului? Întrebarea și-o pune el însuși, indicând ca răspuns valorile morale moștenite din familie – o familie de intelectuali și preoți bucovineni – ca și educația primită în liceu:

fermă că acționez pentru o cauză bună și adevărată, care mi-a dat putere ca teama să nu mă copleșească)

¹⁴ A se vedea, de exemplu: Randolph L. Braham, *Romanian Nationalists and the Holocaust: The Political Exploitation of Unfounded Rescue Accounts*, New York, 1998, p. 95-119; Zoltán Tibori Szabó, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar-román határon 1940-1944 között*, Between Life and Death. The Escape and Rescue of Jews Across the Hungarian-Romanian Border Between 1940-1944, Cluj-Napoca, 2001.

În ce mă privește, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a înfrunta pe cei mari, de a fi cu adevărat om, nu e meritul meu. E meritul tuturor generațiilor de popi din care mă trag și care m-au învățat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, cari m-au crescut în lumina frumoaselor virtuți ale clasicismului și mi-au plămădit sufletul la căldura umanității, care, neobosită, cizelează pe om și-l diferențiază de brută¹⁵.

Dar aceeași educație și aceeași tradiție de familie o aveau și mulți alții. Spre deosebire, însă, de marea majoritate, primarul transformă lecția morală primită într-o filozofie a vieții, o etică a comportamentului de fiecare zi. El refuză să accepte ieșirile comode din dilemă, pe care cei din jur i le ofereau generos: e „ordin de sus”, sunt condiții de război, frontul e aproape, există „imperative naționale”. În momentele hotărâtoare, Traian Popovici e conștient că intransigența lui compensează „dezmățul moral și anarhic” al multora, pregătind acel suport, spune el în confesiunea scrisă imediat după război, „în care se va oglindi cândva iertarea unora, sigur însă nevinovăția majorității neamului meu”.

Gesturi de solidaritate ale unor intelectuali și artiști români

Alături de aspectele politice, de opoziție față de un regim dictatorial, s-au înregistrat și numeroase acte de solidaritate cu evreii căzuți victimă politicii regimului Antonescu. Formele de solidaritate a românilor cu evreii în acei ani sunt insuficient cercetate și evidențiate. Fără îndoială că acțiunile de salvare a evreilor în timpul Holocaustului sunt mult mai numeroase decât cele evidențiate până în prezent. Este o temă care se cuvine a fi aprofundată, pentru a prezenta o imagine echilibrată și cât mai apropiată de realitatea anilor 1940 – 1944.

Cele mai multe acte de solidaritate s-au manifestat la nivelul oamenilor simpli, care nu și-au făcut nici un fel de calcule financiare sau politice, dar care, prin gesturile lor de curaj, au salvat de la moarte semeni ai lor evrei, fără a se fi gândit la vreo recompensă. Cel mai adesea aceste acte nu au fost consemnate în documente, dar ele au rămas vii în mintea și în inima evreilor ajunși în situații limită și care au supraviețuit tocmai datorită intervenției în momentele critice a unor astfel de români. Lor li s-au adăugat alte categorii de cetățeni, unii

¹⁵ Traian Popovici, *Spovedania unei conștiințe*, în Matatias Carp, *Cartea Neagră*. III,

având diferite funcții în domeniul culturii și profesiunile liberale, în structurile economice, administrative și chiar militare. De asemenea, înalte fețe bisericești, fruntași politici din opoziție, regina-mamă Elena s-au implicat în acțiunile de salvare a evreilor în anii 1941 - 1944.

Decretul-lege publicat în „Monitorul Oficial” din 8 septembrie 1940 prevedea eliminarea evreilor din teatrele românești. Unii directori de teatru nu au dat curs aceluiași decret. Constantin Tănase a plătit, în continuare, salariile unor angajați evrei, printre ei N. Stroe, surorile Henrietta și Teodora Gamberto. N. Stroe a continuat să scrie texte împreună cu Vasilache, vechiul său partener, dar le iscălea cu pseudonim. Evreii din București și-au organizat un teatru propriu – *Barașeum*. Constantin Tănase a asistat, adesea, în mod demonstrativ, la spectacolele de la *Barașeum*¹⁶. Regizorul Sică Alexandrescu, directorul Teatrului de Comedie, pentru a-și salva foștii angajați evrei de la munca obligatorie, a cerut să se înființeze și la teatrul său un asemenea detașament. Printre cei repartizați la acest teatru s-au aflat actrițele Leny Caler, Agnia Bogoslova, Tina Radu, actorii Alexandru Finți și Villy Ronea, pictorul-decorator W. Siegfried, sufleurii Victor și Bebe Godeanu, precum și diverși funcționari. Lucia Sturdza-Bulandra¹⁷, directoarea Teatrului „Regina Maria”, i-a menținut în trupa sa pe actorii evrei Flori Cărbuneanu, Maria Sandu, Alexandru Finți, pe regizorul Alexandru Braun, pe sufleurul M. Vladimir. Pentru faptul că în reprezentația din 13 ianuarie 1941, la Teatrul „Regina Maria”, a jucat o actriță evreică, directorul general al teatrelor, Radu Gyr, a dat un „sever avertisment public companiei Bulandra-Maximilian-Storin”. Totodată, a decis suspendarea subvenției bugetare pe care Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor o acorda acestei companii. Liviu Rebreanu, directorul Teatrului Național, a refuzat să o concedieze pe actrița Leny Caler. Teodor Mușatescu¹⁸ a acceptat ca Elly Roman și Henri Mălineanu să-i folosească numele pentru a semna melodiile pe care ei le compuneau. Ion Vasilescu l-a menținut în teatrul său pe Eugen Mirea.

În septembrie 1942, în plină prigoană rasială, evreul Alexandru Braun a regizat piesa *Mihai Viteazul*, care s-a jucat pe scena Teatrului Național din Craiova; tot el a realizat schițele pentru decoruri și costume¹⁹.

București, 1946, p. 150-181.

¹⁶ Marius Mircu, *Oameni de omenie în vremuri de neomenie*, București, Editura Hasefer, 1996, p.210.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 212 - 213

¹⁸ *Ibidem*, p. 213

¹⁹ *Ibidem*, p. 122

La 14 iulie 1942, a fost publicat Regulamentul asupra Decretului-lege din 5 decembrie 1941, care prevedea că Marele Stat Major putea utiliza evreii între 18 și 50 ani la munca de interes obștesc, pentru nevoile Armatei sau a altor instituții publice, timp de 60 până la 180 zile pe an; cei chemați pentru anumite lucrări erau constituiți în detașamente de muncă, sub comandă militară. În perioada muncii de interes obștesc, evreii lucrau în ținută civilă, drepturile de hrană și soldă fiind echivalente cu ale trupei; celor săraci li se plăteau și 15 lei pe zi pentru uzul echipamentului; durata zilei de muncă era de 9 ore, iar sărbătorile legale erau respectate (nu și cele evreiești)²⁰. În mod ostentativ, evreii erau folosiți pentru curățat zăpada, măturatul străzilor, săparea de șanțuri și în alte activități umiltoare.

A existat preocuparea unor intelectuali români de a-i feri pe evrei de asemenea munci și de a fi utilizați conform pregătirii lor. Remarcabil a fost efortul lui Sabin Mănuilă, care a reușit să mobilizeze la Institutul Central de Statistică, în cadrul muncii obligatorii, un număr foarte mare de intelectuali evrei. Un raport întocmit de Corpul detectivilor la 25 iunie 1943 menționa: „Marele Stat Major a repartizat, la cererea Institutului Central de Statistică, un număr de aproximativ 2.800 evrei”²¹.

Acte de omenie, cu valoare de simbol, au făcut și unele personalități binecunoscute. Astfel, actrița Silvia Dumitrescu-Timică²² s-a îngrijit de situația evreilor care curățau zăpada pe strada Turda, pe care ea locuia împreună cu soțul ei, primindu-i în casă și oferindu-le ceai. George Enescu²³, marele muzician, venea deseori cu samovarul în dreptul Bisericii Albe de pe Calea Victoriei din București, și împărțea ceai fierbinte evreilor care curățau zăpada. Gala Galaction, cunoscutul scriitor, trecând într-o zi pe lângă o echipă de evrei scoși la curățatul zăpezii în București, a luat lopata din mâna unui bătrân și a lucrat o vreme în locul lui, adresându-se celorlalți: „Curaj, dragii mei, nu sunteți singuri!”. Nu o dată, Galaction, când se întâlnea cu prietenii săi evrei, îi îmbrățișa în plină stradă. Emil Feder (ulterior, profesor defectolog), urmărit de autorități, a fost ascuns de Gala Galaction la el acasă, după care l-a condus cu o mașină a Patriarhiei, până ce autoritățile i-au pierdut urma²⁴.

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 164 din 14 iulie 1941.

²¹ Arhiva SRI, fond Documentar, dos. 3.116, fila 14.

²² Marius Mircu, *op. cit.*, p. 215.

²³ *Ibidem*, p. 216.

²⁴ *Ibidem*, p. 224-225.

Unii evrei trimiși la munca obligatorie au avut șansa de a fi preluați de „oameni de omenie”. În iulie 1941, un număr de circa 1.500 evrei din Botoșani au fost transportați cu un tren de marfă la muncă forțată în județul Brăila. Pe traseu, au mai fost preluați 500 de evrei din Dorohoi și 500 din Huși. Au fost debarcați în comuna Serdaru și puși să construiască un dig pe malul Siretului. La sfârșitul lunii octombrie, ei au terminat munca, dar au fost lăsați sub cerul liber, fără nici o sursă de existență. Câțiva evrei s-au adresat comandantului detașamentului, un locotenent în rezervă, învățător, și ajutorului de comandant, locotenentul în rezervă Iacob. Despre acest demers a aflat Avram Moisi, care lucrase la căile ferate, la Adjud și Brăila, ajungând, apoi, șef de gară la Mărășești. A decis să-și folosească relațiile și cunoștințele pentru a-i ajuta pe evreii aflați într-o situație disperată. În urma intervențiilor lui Avram Moisi, în gara Serdaru a sosit un tren de marfă, având și un vagon de călători, încălzit, pentru ofițeri și pentru bolnavi. Evreii s-au îmbarcat imediat în tren și au sosit cu bine în Botoșani, în mijlocul familiilor lor. La reușita acestei acțiuni au contribuit decisiv inginerul Valeriu Tănăsescu, inspector de Mișcare în stația Brăila, și Constantin Luchian, șeful Regulatorului de Circulație, care au asigurat traseul acestui „tren special”²⁵.

Se cuvine menționat și mecanicul de locomotivă Mătăsăreanu, din Banat, care încetinea mersul trenului la cantonul 21 – Oravița, pentru ca evreii să poată sări din tren sau pentru a putea fi aruncate din tren pachete pentru cei aflați în tabăra de muncă de la Lisava²⁶.

De o bună apreciere din partea evreilor s-au bucurat căpitanul Mircea Bălțeanu, primarul localității Băneasa de lângă București, adjunctul său, Rădulescu, precum și secretarul Primăriei, Vasile Calmuș. La 31 mai 1941, în cadrul evacuării evreilor din unele localități, au fost repartizați, în această comună, un număr de 104 evrei. Spre deosebire de mulți alți primari, Mircea Bălțeanu i-a primit pe evrei ca pe niște semeni ai săi. Le aducea zilnic „o căruță cu pâine, împărțind fiecăruia după numărul membrilor familiei”, le dădea zile libere pentru a putea lucra în București și a obține banii necesari întreținerii gospodăriei. Când șeful Jandarmeriei din Mogoșoaia îi strângea pe evreii „săi”, Bălțeanu se ducea și-i scotea din post. În cazurile în care acești evrei erau trimiși la Cercul de recrutare din București, Bălțeanu mergea după ei și îi aducea înapoi la Băneasa. Patru evrei, găsiți lipsă la control, au fost ridicați din casele lor și trimiși la gară spre a fi deportați. Căpitanul Mircea Bălțeanu a reușit să obțină din partea generalului de corp de armată Constantin Niculescu anularea ordinului²⁷.

²⁵ *Ibidem*, p. 46- 47.

²⁶ *Ibidem*, p. 123.

²⁷ *Ibidem*, p. 185-192.

În Regat, din ordinul guvernului, s-au constituit lagăre pentru evrei, astfel încât aceștia să fie izolați de populația românească. Cei închiși în lagăre nu aveau dreptul să circule în localitate decât între anumite ore, aveau restricții în privința frecventării magazinelor, piețelor etc.

După unele mărturii, exemplară a fost atitudinea colonelului Agapiescu²⁸, numit în martie 1942 comandantul Detașamentului de evrei de la Poligonul de tragere Cotroceni – București. Detașamentul cuprindea circa 3.000 de evrei. În această calitate, a obținut ca programul de lucru să fie de 9 ore, în restul timpului evreii putând să-și caute de treburile lor; cu de la sine putere, a redus și această durată, ajungându-se până la 5 ore pe zi pentru cei cu familie numeroasă. Atunci când venea o inspecție, răspundeau „prezent” pentru evreii absenți soldații din garda poligonului și lucrătorii civili de pe șantier.

La Poligonul de la Cotroceni, Agapiescu a organizat o cantină pentru 1.000 de persoane, lipsite de avere, a obținut de la unii evrei bogați (ca Max Auschnitt), fonduri pentru a-i ajuta pe cei săraci. A înființat un fel de policlinică, unde dădeau consultații medici evrei trimiși la muncă (printre aceștia, dr. Popper și dr. Rosenthal). A permis organizarea în tabără a unor jocuri sportive (fotbal, box). De asemenea, colonelul a admis să se vândă evreilor din poligon alimente, îmbrăcăminte, cărți, care erau aduse din oraș. În vara anului 1942, colonelul Agapiescu a primit ordinul să trimită 300 de evrei la Giurgiu pentru a descărca mai multe șlepuri cu materiale pentru germani. După ce au terminat munca, cei 300 au fost reținuți la Giurgiu. Colonelul a intervenit la Marele Stat Major, apoi a plecat la Giurgiu și a adus „oamenii săi” înapoi. Colonelul Agapiescu a ajutat cu bani mai multe familii de evrei, altora le-a procurat carnete de scutiri pentru munca obligatorie.

Colegii săi de la Cercul de Recrutare din București i-au oferit comanda Detașamentului de evrei de la Primărie, care număra 3.500 de oameni, unde a avut aceeași comportare omenoasă. După mulți ani, colonelul Agapiescu avea să scrie: „Dar ce voiți mai mare mulțumire când, în fiecare clipă, la fiecare pas ce fac prin București, și chiar în provincie, întâlnesc oameni care mă salută și îmi dau bună ziua, întrebându-mă ce mai fac? Cine sunt aceștia? Evrei, foști la muncă sub comanda mea”.

Cei mai mulți jandarmi au avut o comportare abuzivă, contribuind la lichidarea fizică a unui mare număr de evrei. Au existat și în rândul acestei categorii de militari „oameni de omenie”. Astfel, plutonierul-major Dumitru Prisăcaru, din cadrul Legiunii de jandarmi

²⁸ *Ibidem*, p. 134-143.

Tutova-Bârlad²⁹, a aflat că în noaptea de 21/22 iunie 1941, au fost adunați în curtea Poliției din Huși un număr de 400 evrei, între 15 și 50 de ani, care erau escortați pe jos spre Bârlad și de aici spre Bogdana. În această comună, „oamenii i-au primit cu bunăvoință, i-au condus în sat, le-au dat unele îngrijiri”. Evreii au fost vizitați de plutonierul-major Dumitru Prisăcaru, șeful secției de jandarmi Băcani, care ținea de comuna Bogdana. Aflând că 12 dintre evrei fuseseră indicați de poliția din Huși ca „suspecți comuniști”, infracțiune care se pedepsea cu moartea, el le-a promis celor în cauză că acest calificativ va dispărea din scripte. Deși a primit ordin de la Huși ca evreii să fie trimiși imediat mai departe, Dumitru Prisăcaru a decis ca evreii să rămână în Băcani, unde au fost găzduiți la săteni, care „i-au tratat ca oaspeți. Nici unul n-a vrut să primească vreo plată pentru găzduire și pentru hrană”. După câteva zile, evreii au părăsit satul, fiind transportați la locul de destinație cu căruțele țăranilor.

Pentru gestul său de omenie, plutonierul-major Dumitru Prisăcaru a avut de suferit: muștrări disciplinare, închisoare la Petroșani.

Numit șef al secției de jandarmi din Stăneștii de Jos (Bucovina), Constantin Hrehorciuc³⁰ a constatat că aici existau bande înarmate de ucrainenii care-i adunaseră pe evreii din mai multe localități și îi închiseseră în localul Judecătorei din comună. De aici, scoteau zilnic câte 10–15 evrei, îi duceau în afara localității și-i împușcau. Constantin Hrehorciuc a dispus imediata eliberare a evreilor arestați, pe care nu i-a trimis în lagărele de la Storojineț și Văscăuți, cum primise ordin, contribuind la salvarea unora dintre ei.

Despre locotenent-colonelul Ștefan C. Rus, comandantul Legiunii de jandarmi Bihor, cu sediul la Beiuș, în anii 1942-1944, se spune că a „atenuat simțitor ordinele aspre cu privire la evreii din detașamentele de muncă, le-a îmbunătățit hrana, le-a dat concedii, ușurându-le deplasarea spre casă. După ce a venit ordinul de deportare în masă a evreilor din Nord-Estul Transilvaniei la Auschwitz, locotenent-colonelul Rus avea în raza sa de responsabilitate peste 100 de evrei fugiți din Ungaria. El a decis transportarea acestora cu camioanele Jandarmeriei la Arad”³¹.

Un subofițer, plutonierul Roșu, s-a comportat „omenește” în ziua de 6 iulie 1941, când mai mulți evrei au fost transportați între Banila și Ciudei, reușind să oprească pe huliganii care „s-au dedat la jafuri și maltratări”³². La 4 iulie 1941, în localitatea Socolița, și la 5-6 iulie

²⁹ *Ibidem*, p. 50-56.

³⁰ *Ibidem*, p. 82 - 83

³¹ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 103-104.

³² Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 167.

la Văscăuți, ofițerii români au salvat viața unor evrei care urmau să fie executați.³³ Într-o noapte, din noiembrie 1941, locotenent-colonelul Dumitru Vasiliu³⁴ a fost trezit de mai mulți evrei care locuiau în București în același imobil cu el, înștiințându-l că un convoi de 200 de evrei urma să plece în zori într-o direcție necunoscută. Ei l-au rugat să intervină și să obțină organizarea unei tabere de muncă pe lângă Detașamentul Trupei Ministerului Marinei, al cărui șef era. Dumitru Vasiliu a luat legătura cu colonelul Aurel Mălinescu de la Marele Stat Major, obținând aprobarea de a organiza tabăra de muncă și repartizarea în cadrul acesteia a evreilor care urmau să fie deportați. În tabără se lucra prin rotație (câte 30 de oameni pe zi). Deoarece mulți evrei erau săraci, locotenent-colonelul Dumitru Vasiliu a ordonat să li se asigure hrană, inclusiv pentru familiile lor.

O notă a Direcțiunii Generale a Poliției din martie 1943 raporta despre arestarea în comuna Otaci, jud. Soroca, a agentului volant al Marelui Stat Major, Carp Valentin, asupra căruia s-au găsit o sumă mare de bani, precum și 400 de scrisori, pe care intenționa să le treacă peste Nistru, fiind destinate evreilor din Moghilev. Într-o notă informativă din 29 iulie 1943 se raporta despre arestarea sergentului T.R. Isprăvnicelu Constantin de la Marele Stat Major, Secția Propagandei, la care s-a găsit un număr de 26 de scrisori, pe care le-a primit de la evrei din Golta. Același sergent a adus scrisori, bani și pachete de la evrei din București pentru internații în ghetoul Golta. Evreii din Golta care au primit și au trimis respectiva corespondență au fost dați în judecată, iar sergentul cu pricina a fost înaintat Curții Marțiale. În notă se conchide că se continua urmărirea traficului de scrisori, bani și efecte³⁵.

Un document din Arhiva SRI menționa cazul fruntașului T.R. Lațiu Aurel de la Școala militară ofițeri de rezervă și fruntașul Bărăscu Constantin din Batalionul 3 Vânători de Munte, care aflați în concediu, au mers în Transnistria, la Moghilev, de unde au ridicat doi bărbați și o femeie; pe bărbați i-au îmbrăcat cu mantale militare, iar femeii i-au dat acte de identitate false, cei trei fiind trecuți astfel în țară, prin punctul Tighina. Fruntașul Bărăscu Constantin a mai reușit să aducă în țară, în colaborare cu comisarul Popescu Gheorghe din București, familia evreului Edelmann David. Acțiunea a continuat până când cei doi – Lațiu și Bărăscu – au fost prinși, în ziua de 12 martie 1943, în gara Semerinka (Transnistria), și trimiși în fața Curții Marțiale³⁶.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, p. 192-194.

³⁵ A.N.I.C., fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dos. 121/1943, fila 287; dos. 79/1943, fila 347; dos. 78/1943, filele 42 și 191.

³⁶ Arh. SRI, fond Documentar, dos. 3.118, fila 225; dos. 3.116, fila 14.

Într-un raport al inspectorului de jandarmi din Chișinău către Inspectoratul General al Jandarmeriei, se menționa că a fost întocmit dosar plutonierului Anghel Constantin din Legiunea de jandarmi Lăpușna, care, fiind însărcinat cu paza convoiului de evrei transferați în Transnistria, în ziua de 10 iulie 1942, „a permis evreilor ce-i transporta să se plimbe prin stații, iar subofițerul în timpul transportului s-a întreținut cordial cu ei în vagon”. Plutonierul mai era acuzat că „s-a comportat cu multă indulgență cu evreii pe care-i transfera, permițându-le să-și procure alimente din gară”. În raport se menționa că pentru „abaterile comise, legiunea l-a pedepsit pe plt. Anghel Constantin cu 6 zile arest, pedeapsă ce a fost agravată de subsemnatul la 10 zile arest”³⁷.

La Tiraspol, maiorul Iacobescu, comandantul Legiunii de jandarmi, a creat pentru evrei ateliere, încât aceștia să aibă o ocupație și să-și poată câștiga existența.

Acte de solidaritate ale unor civili

Un moment extrem de critic pentru evrei a fost *pogromul de la Iași*, din iunie 1941. Adrian Radu-Cernea, un supraviețuitor evreu care a trăit acea dramă, avea să scrie după mai mulți ani: „Imensa majoritate a intelectualilor, ca și a familiilor înstărite, ca și păturile burgheze..., ca și funcționarii din administrația locală (primărie, prefectură) nu s-au pretat la mârșăviile comise cu ocazia pogromului. Dimpotrivă, sunt destule exemple când oamenii de bine au intervenit apărând evreii”³⁸. Autorul citează pe colonelul medic Iamandi, pe Goga, pe Volosievici, pe Bogdan (colegul său de liceu), „a căror comportare nu numai că a fost ireproșabilă, dar și-au asumat riscuri, prevenind și ascunzând evrei”³⁹. La fel s-au comportat avocatul Dimitriu, studentul Mircea Scripcă și alții. Mai mult, preotul ortodox Răzmeriță și strungarul Ioan Gheorghiu au fost uciși, deoarece au încercat să-i salveze de la moarte pe evrei⁴⁰. Tânăra avocată Viorica Zosin „a mers din casă în casă, cât a putut, cu riscuri mari, să prevină pe cei amenințați a fi uciși, câteodată chiar să-i ascundă ea însăși, ajutată de alți oameni adevărați, pe unde credea ea că ar fi feriți de primejdie”⁴¹. Marius Mircu îl menționa pe Vasile Petrescu din Iași, care a fost crunt bătut de agenții de Poliție pentru că ascunsese în

³⁷ Document published by Lya Benjamin în: „Realitatea evreiască”, nr. 5, May 1995.

³⁸ Adrian Radu-Cernea, *Pogromul de la Iași. Depoziție de martor*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 66.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, p. 101.

⁴¹ Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1977, p. 328.

casa sa mai mulți evrei, urmăriți pentru a fi uciși⁴². Notabilă a fost și atitudinea avocatului Teodor Șuvei, care în calitate de comisar-șef al Circumscripției II poliție, a intervenit în ziua de 28 iunie și a eliberat pe toți evreii adunați la circumscripția sa. Această circumscripție cuprindea străzile Socola, Nicolina, cartierul Podu-Roșu, „locuite aproape numai de evrei”. El le-a cerut evreilor să plece, să se ascundă, astfel că, la îndemnul său, „mulți dintre ei au scăpat cu viață”⁴³.

Acțiunile de salvare a evreilor deportați în Transnistria erau extrem de riscante, pedepsele aplicate celor care încălcau dispozițiile legale fiind deosebit de grele. Având în vedere această realitate, se cuvin a fi evidențiate persoanele care și-au asumat riscul de a ajuta semenii ai lor de origine evreiască. Și acestea nu au fost puține. Până în prezent, nu există o cercetare sistematică asupra acestui aspect, dar cazurile individuale evocate în memorii sau consemnate în documente sunt semnificative.

Există mărturii referitoare la atitudinea pozitivă față de evrei a unor personalități din lumea literară și medicală. Astfel, Martha Bibescu⁴⁴, scriitoare de limbă franceză, profund implicată în viața publică, s-a interesat în mod special de soția lui Carol Drimer, ziarist evreu din Iași, decedat în „trenul morții” din iunie 1941. Ea a ajutat-o pe doamna Drimer și a intervenit ca fiica ei, închisă cu familia sa în ghetoul de la Cernăuți, să fie eliberați cu toții și să revină la Iași. Renumitul medic D. Gerota a donat, prin Fundația profesor Gerota, suma de 6.000 lei lunar „pentru întreținerea a doi copii evrei din Transnistria, însoțind banii de o scrisoare în care expunea motivarea umană a acestei generozități”⁴⁵.

Șerban Flondor⁴⁶, doctor în științe agronomice și reputat specialist în heraldică și genealogie, fiul lui Iancu Flondor (care a avut un rol important în unirea Bucovinei cu România), s-a remarcat prin atitudinea lui prietenoasă față de evrei. În 1941, i-a aprovizionat cu alimente pe evreii aflați în ghetoul din Storojineț. De asemenea, în înțelegere cu unii conducători de la C.F.R., Șerban Flondor a putut să închidă familii de evrei în compartimentele vagoanelor de dormit rămase neocupate la trenurile care plecau spre București; un timp, în calitate de consilier la Camera Agricolă, a avut la dispoziție un vagon

⁴² Marius Mircu, *op. cit.*, p. 27.

⁴³ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁵ Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană. 1937-1944*. Ediție Marguerite Dorian, București, Editura Hasefer, 1996., p. 267.

⁴⁶ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 87.

pe care l-a folosit pentru transportarea evreilor spre București, unde aceștia se pierdeau în mulțimea locuitorilor.

Sonia Palty, deportată în Transnistria, a relatat, în cartea sa *Evrei, treceți Nistrul!*, un act plin de umanitate al agronomului Vasiliu, director de fermă la Alexandrovca; în seara de Crăciun, un grup mare de deportați a mers cu colindul la casa directorului. Acesta le-a oferit un coș cu mere, pâine și fructe. Le-a spus că dă ordin ca toți deportații să primească mâncare cu carne în acea săptămână și s-a ținut de cuvânt. A suferit și consecințele comportării sale: deoarece a luat apărarea unui evreu care era bătut de locotenentul Cepleanu, iar acesta a raportat tatălui său, care era general; agronomul Vasiliu a fost trimis pe front, în linia întâi, de unde nu s-a mai întors.

Printre cazurile evocate de Marius Mircu se află și cel al economistului Vucol Dornescu⁴⁷, originar din Roman, devenit administratorul fermei Kazaciovca din Transnistria. Într-o zi a fost alertat de un evreu că 120 coreligionari ai săi fuseseră puși de un ofițer hitlerist să-și sape groapa, deoarece urma să fie împușcați. Vucol Dornescu a pornit în goana calului spre locul indicat și a cerut ca evreii să-i fie predați lui, întrucât avea nevoie de brațe de muncă la fermă. Ofițerul s-a învoit, cerând, în schimb, produse de la fermă. Prin intervenția lui Dornescu, cei 120 evrei au fost salvați. Același Dornescu avea obiceiul să treacă pe la diverse lagăre, de unde scotea evrei, împreună cu familiile lor, sub motiv că avea nevoie de brațe de muncă pentru ferma sa. Există și o vorbă printre evrei: „Dacă ai putea să intri în ferma lui Dornescu, ești salvat”. De asemenea, la 2-3 luni, Vucol Dornescu mergea la București, ducând cu el scrisori, iar la întoarcere, aducea celor din lagăre scrisori și pachete. De altfel, mai mulți ofițeri și funcționari i-au ajutat pe cei deportați, aducându-le pachete și scrisori de la familiile lor din țară.

Unele documente sunt revelatoare în acest caz. Inspectoratul Jandarmeriei Transnistria, Serviciul Siguranță raporta, la 5 februarie 1943, forului central că „individul Marinescu și cpt. Petrescu Teodor, cdt. Brutăriei de companie nr. 82 din Berezovca aduc scrisori și bani evreilor din Mostovoi”.

Fenomenul aducerii în țară a evreilor din Transnistria era apreciat de Direcția Generală a Poliției, în martie 1943, în felul următor:

Suntem informați că diferiți indivizi, ca: militari aflați în concediu, funcționari sau foști funcționari, în majoritate din

⁴⁷ *Ibidem*, p. 157-182.

București, în baza unor acte vechi rămase asupra lor, ca: bilete de voie, ordine de serviciu sau carnete de funcționari modificate, reușesc a se introduce în Transnistria, unde vizitează comunele cu evreii evacuați pentru a aduce scrisori și, în unele cazuri, și bani. Toți acești indivizi ridică din ghetouri evrei, sau chiar familii de evrei, pe care, pentru a-i scăpa de controlul polițienesc, îi îmbracă în efecte militare, dându-le diferite acte false, ca bilete de voie, bilete de ieșire din spital, ordine de serviciu, sau chiar acte de identitate plăsmuite, încercând a-i trece în țară. În trenuri, călătoresc în același compartiment, însă separat. La controlul ce se face și în caz de nevoie, iau pe evrei sub protecția lor, intervenind energic, pentru a uza de funcția sau de calitatea ce o au⁴⁸.

Tudor Teodorescu-Braniște a publicat în „Jurnalul de dimineață” din 25 ianuarie 1945 un articol consacrat inginerului Constantin Păunescu, subdirector general la C.F.R., care a pus la dispoziție vagoane cu care erau transportate pachete pentru evreii deportați la Moghilev, Balta, Vapniarca, Grosulovo.

Adeseori, nici în memoriile contemporanilor, nici în documente, numele „oamenilor de omenie” nu au fost consemnate. De exemplu, ale celor care, la 14 martie 1944, au salvat viața a 370 de evrei din lagărul de la Trichati, care lucrau la dublarea liniei ferate spre Odessa. Comandantul S.S. al lagărului a decis ca, înainte ca trupele germane să se retragă, toți cei 370 de evrei să fie împușcați. Dar o sosit o patrulă românească, sub comanda unui sergent, care a împiedicat în ultima clipă masacrul⁴⁹.

Solidaritate cu evreii din Nord-Estul Transilvaniei

În Transilvania ocupată de Ungaria, situația evreilor a fost mai gravă decât în România. Potrivit unor calcule recente, numărul total al evreilor exterminați în timpul războiului originari din Transilvania de Nord a fost de 135.000⁵⁰. Nu puțini locuitori români

⁴⁸ Arh. SRI, fond Documentar, dos. 3.118, filele 225-226.

⁴⁹ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 153-154.

⁵⁰ Marcu Rozen, *60 de ani de la deportarea evreilor din România în Transnistria*, București, Editura Matrix Rom, 2001, p. 76.

și maghiari, asumându-și riscuri și pericole mari, au adăpostit pe evreii fugari, înlesnindu-le trecerea graniței spre România⁵¹.

Astfel, Jozsef Szücs⁵², în 1942, a luat comanda mai multor detașamente de muncă forțată; de îndată, „el a schimbat fundamental situația evreilor din detașamente”. Noul comandant a procurat barăci, a adus un medic, a desființat carcera și pedepsele corporale, a îmbunătățit alimentația, a înlocuit paznicii care maltratau, a introdus concedii (necunoscute până la el), având în vedere munca grea din detașamente. În anul 1944, Jozsef Szücs a înlesnit mai multor zeci de familii de evrei să scape de ghetou, refugiindu-se în România. Din păcate, Szücs nu a putut să-și salveze soția (evreică) și pe cei doi copii ai săi de la deportare.

Kálmán Appán⁵³ era în timpul războiului locotenent în rezervă și a fost mobilizat la comandamentul gării Oradea; mulți evrei prestau muncă obligatorie la calea ferată. Deseori, Kálmán Appán puneau ștampila pe foile de drum și menționa: „înterupere accidentală pe calea ferată”; astfel, evreii puteau lipsi mai multe zile de la munca obligatorie. Kálmán Appán a fost implicat și în acțiunea de preluare a unor proprietăți evreiești. El a primit misiunea să preia răspunderea Fabricii de săpun Iohanna. A reușit să obțină scoaterea fabricii din perimetrul ghetoului, împreună cu 37 de evrei, care se ascuseseră în podul fabricii (printre aceștia și familia Iacob Schreiber, rabinul Weiss cu familia, rabinul Fuchs). Cei ascunși acolo erau aprovizionați cu alimente de soția sa, Maria Appán. După trei săptămâni, Nicolae Bodoran a făcut rost de un camion și cei 37 de evrei au fost scoși din podul fabricii și transportați peste graniță, unde autoritățile le-au pierdut urma.

Ca urmare a unui denunț, autoritățile au emis mandat de arestare a soților Appán. Pentru a-i salva, fiul lor, care era ofițer de jandarmi, i-a transportat la Budapesta. În capitala Ungariei, Kálmán și Maria și-au continuat activitatea de salvare a evreilor: au deschis un adăpost, unde au fost găzduite mai multe familii*.

Rozalia Antal din Satu Mare a lucrat timp de 11 ani în casa medicului evreu Sarkany Lipot, fiind socotită membru al familiei acestuia. După căsătorie, ea și-a deschis un mic magazin, unde l-a angajat pe tânărul evreu Händler Isidor. Când a venit ordinul ca evreii să fie adunați în ghetou, Rozalia l-a ascuns pe Händler, iar acesta nu a putut fi depistat de autorități până la sfârșitul războiului. Cu acordul soțului ei, Ștefan Antal, a adăpostit încă patru tineri evrei. Când situația a devenit primejdioasă, cei ascunși au fost transportați de

⁵¹ *Ibidem*, p. 51.

⁵² Marius Mircu, *op. cit.*, p. 103-105.

⁵³ *Ibidem*, p. 91-91.

* Kálmán Appán a încetat din viață în octombrie 1977, la Oradea.

Földes, șofer la Episcopia din Baia Mare, la Budapesta, unde li s-a pierdut urma.⁵⁴ Rozalia Antal a fost distinsă cu titlul de „Drept între Popoare”.

Földes Dezideriu⁵⁵ a adăpostit în casa sa mai mulți evrei, printre care pe Zigmund Freund și pe fratele acestuia, Solomon. Când pericolul a devenit iminent, soția lui Földes și-a asumat riscul de a-i conduce pe frații Freund cu trenul la Budapesta, folosind actele de identitate ale fiilor ei. În timpul războiului, familia Földes a închiriat o casă care avea și pod. „În podul acesta s-au putut ascunde o sumedenie de oameni (și nu numai evrei) amenințați: găseau aici adăpost, hrană, li se procurau haine, legitimații false. Uneori, se aflau în acest pod câte opt, zece oameni deodată!”

Printre cei care au avut o atitudine plină de omenie pot fi citați: Ioan Oșan⁵⁶, din Baia Mare, care a ascuns în casa sa, primejduindu-și viața, pe evreul Izsák și l-a salvat; Al. Vaida⁵⁷, tot din Baia Mare, lucrător la căile ferate, pentru că a salvat viața hamalului Zinger și a celor patru copii ai săi; țăranul Al. Ritoc⁵⁸, din Carei, care a salvat-o pe evreica Helena Gün și pe fetița ei; țăranul Nicoară Pomuț⁵⁹, din comuna Borșa (Maramureș), care a ascuns în casa sa pe evreul Tobias Yertherger, până la eliberarea localității de către Armata română.

În Nordul Transilvaniei, autoritățile maghiare au stabilit că evadarea unui evreu dintr-un detașament de muncă forțată era pedepsită cu moartea; o asemenea sancțiune se aplica și celor care înlesneau evadarea sau îi adăposteau pe evreii evadați. Totuși, Elisabeta Farcaș⁶⁰ din Târgu Mureș i-a ascuns pe Abraham Ernő, și pe soții Hideg (ea era evreică, iar el, fiind militar, a refuzat să lupte în armata horthystă). Rozalia Grosz și soțul ei⁶¹, din Dej, au adăpostit-o pe evreica Olga Hirsch-Schnabel din primăvara anului 1944 până în toamnă, când Nord-Estul Transilvaniei a fost eliberat de armatele română și sovietică. Veronika Déak⁶², funcționară la Primăria comunei Lazuri (jud. Satu Mare), a eliberat acte false pentru 18 evrei, care au scăpat astfel de deportare.

Ajutorul acordat evreilor implica riscuri serioase. Unii salvatori au suferit rigurile legii din cauza actelor lor de caritate. Unul dintre aceștia a fost și doctorul Emil Socor din Cluj,

⁵⁴ *Ibidem*, p. 96-99.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 99-100.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 110.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 101-102.

⁶¹ *Ibidem*, p. 102.

⁶² *Ibidem*.

condamnat de Judecătoria polițienească din Cluj la șase luni internare în lagăr, pentru ajutorul acordat evreilor⁶³. Ilona Bott⁶⁴ din Timiș-Torontal a ascuns 12 copii; Veronika Deák⁶⁵, funcționară la primăria comunei Lazuri de lângă Satu Mare, pe care am evocat-o mai sus, a reușit să salveze de la deportare 18 evrei, eliberându-le acte false. Fiind descoperită, Veronika Deák a fost condamnată la un an de închisoare. Unii slujitori ai Bisericii s-au implicat în acțiunile de salvare a evreilor. Astfel, Gheorghe Mangra, administratorul Seminarului Român Unit din Oradea, și profesorul Emil Maxim au ascuns în Seminar mai mulți copii evrei⁶⁶.

Mulți dintre cei care s-au dovedit „oameni de omenie” au rămas necunoscuți. Rabinul Iosef Panet din Ileanda Mare și cei nouă copii ai săi au fost salvați din ghetoul din Dej de niște ciobani, care l-au purtat în straie țărănești din stână în stână și din pădure în pădure, până i s-a pierdut urma. Nici rabinul, nici copiii lui nu au aflat numele salvatorilor lor⁶⁷.

În Transilvania de Nord au intervenit în favoarea evreilor și clerici. La 18 mai 1944, episcopul Aron Marton a ținut în Catedrala Sfântul Mihai din Cluj un curajos discurs în care a condamnat public persecuția evreilor din Transilvania de Nord. El a devenit *persona non grata* în teritoriul controlat de Ungaria și a rămas până la sfârșitul războiului la Alba Iulia.⁶⁸ La 2 aprilie 1944, episcopul Iuliu Hossu a lansat un apel *Către preoți și mireni. Chemare pentru ajutorarea evreilor*, în care afirma:

Chemarea noastră se îndreaptă către voi toți, venerați frați și prea iubiți fii, să-i ajutați pe evrei nu numai cu gândul, dar și cu jertfa voastră, știind că azi nu putem face lucru mai bun decât această creștinească și românească ajutorare, din caldă iubire omenească. Prima preocupare a ceasului de față să fie această acțiune de ajutorare⁶⁹.

Acțiuni de solidaritate și salvare ale unor oameni politici români

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 102.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Marcu Rozen, *op. cit.*, p. 110.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 112.

⁶⁸ Randolph Braham, *The Politics of Genocide*, vol.1, New York, Columbia University Press, 1994, p. 631; vol.2, p. 1191-1192.

⁶⁹ Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 175. Existența apelului este contestată de Prof. Randolph

După deportarea lui W. Filderman în Transnistria, la 31 mai 1943, pentru eliberarea lui s-au pus în mișcare importante forțe politice, inclusiv lideri ai partidelor istorice (dr. N. Lupu, Iuliu Maniu, Mihai Popovici, dr. C. Angelescu). După aproape două luni și jumătate, Ion Antonescu a cedat, iar Filderman s-a întors în București.

Dimitrie Lupu, prim-președinte al Înaltei Curți de Casație, a fost „duhovnicul durerilor” pentru mulți evrei⁷⁰. Pe lângă Dimitrie Lupu a intervenit, adesea, C.S. Cristian, președintele Comunității evreiești din Iași, iar el îl punea în legătură cu cei care puteau interveni pentru preîntâmpinarea sau anularea unor măsuri antisemite. Tot pe lângă Dimitrie Lupu a intervenit și dr. Wilhelm Filderman pentru a-i facilita audiențe la miniștri și la Mihai Antonescu.

Oamenii politici cu vederi democratice au adoptat o atitudine critică față de regimul Antonescu, inclusiv în privința poziției față de evrei. Printre cei care s-au implicat în ajutorarea materială a evreilor deportați în Transnistria s-a aflat prințul Barbu Știrbey, fost președinte al Consiliului de Miniștri al României, în 1927. El a fost reclamat organelor de ordine, care au efectuat o anchetă. Un raport semnat de prefectul Poliției Capitalei informa pe secretarul de stat de la Ministerul de Interne: „Verificările făcute de noi, pe cale informativă, în urma ordinului Domniei Voastre, au stabilit că, într-adevăr, Barbu Știrbey, proprietarul domeniilor, fabricilor și castelului de la Buftea, a înaintat o singură dată direct – nu prin Banca de Credit Român – suma de 200.000 lei, pentru ajutorarea evreilor lipsiți de mijloace, deportați în Transnistria”⁷¹.

Un alt fruntaș politic care a luat atitudine împotriva persecutării evreilor a fost Dori Popovici – unul dintre liderii Partidului Democrat al Unirii din Bucovina și, apoi, ai Partidului Poporului, fost ministru în guvernele Averescu. Acesta îi trimitea lui Mihai Antonescu, la 14 iulie 1942, un memoriu⁷² în care acuza deschis și fără nici un fel de „formule diplomatice” politica regimului antonescian față de deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria:

Braham in vol. său, *Romanian Nationalists and the Holocaust*, New York, Columbia University Press, 1998, pp.207-208.

⁷⁰ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 60-61.

⁷¹ Arhiva SRI, fond Documentar, dos. 3.116, fila 83.

⁷² *Documents concernig the fate Romanian Jewry during the Holocaust*, vol. V. *Bessarabia, Bucovina, Transnistria. Extermination and survival*. Selected and edited by dr. Jean Ancel, p. 278-287.

Prin aceste metode, neobișnuite în țări civilizate, cu totul străine de structura sufletească a populației române din această provincie, crescută de aproape o sută cincizeci de ani la respectul legii și a celei mai desăvârșite morale publice, s-a întreținut fără nici un motiv binecuvântat, fără nici un rost, care să frizeze măcar o aparență un cât de palid interes național în rândurile acestei populații, ea osândită să vadă cum erau duși mii și sute de evrei, pe străzile Cernăuților, în cea mai mare parte cunoscuți personal, cu care am conviețuit de o viață întreagă, în diminețile zilelor de câteva duminici, pe când clopotele bisericilor chemau la sfânta liturghie, formați în convoiuri flancate de gardieni și soldați înarmați și purtând tot avutul ce-l luase[ră] cu sine în spinare, strigând și răcnind în cumplita lor disperare, de-ți era mai mare mila.

Aurel Socol, fruntaș al Partidului Național-Țărănesc, „a desfășurat o activitate primejdioasă pentru trecerea în România a refugiaților evrei. Socol a fost depistat de autoritățile ungare împreună cu 12 refugiați evrei din Polonia și dus la Budapesta, în închisoarea Gestapoului din Svábhegy”⁷³.

În acțiunea de salvare a evreilor s-au implicat și liderii partidelor istorice. Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu și-au exprimat în orice împrejurare convingerea că, până la urmă, în confruntarea dintre Germania și democrațiile occidentale, Marea Britanie și SUA vor învinge. Era pe deplin firesc ca cei doi lideri politici și colaboratorii lor să aibă o atitudine critică față de politica antisemită promovată de regimul antonescian. Această atitudine se înscria în poziția de neacceptare și de ostilitate a P.N.Ț. și P.N.L. față de acest regim. Fruntașii celor două partide au fost urmăriți pas cu pas de Serviciul Secret de Informații. O sinteză elaborată pentru Președinția Consiliului de Miniștri, la 24 ianuarie 1944, din ordinul mareșalului Antonescu, privind declarațiile și intervențiile unor personalități politice în favoarea evreilor, consemna:

Două cercuri politice interne au reacționat și au căutat să intervină în favoarea evreilor deportați: liberalii și național-

⁷³ Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 174.

țărăniștii. Separat sau în colaborare, prin șefii lor de partid sau prin personalități proeminente ale partidului, aceste cercuri – de acord asupra problemei evreiești în România – au intervenit, prin memorii asupra politicii generale a guvernului sau prin audiențe speciale, să oprească deportările de evrei în Transnistria în totalitatea lor sau cel puțin să le reducă în proporția lor, la anumite regiuni sau persoane vinovate⁷⁴.

Într-un Raport al Serviciului Secret de Informații, întocmit în mai 1943, se menționa că, la 14 august 1942, Iuliu Maniu strângea material „privitor la felul în care s-au făcut deportările în Basarabia și Bucovina. Teza sa: „Deportările au fost ordonate de germani, adoptate de guvern și urgentate de un grup restrâns de funcționari, cu scopul de a-și însuși averile evreilor. Imensa majoritate a națiunii respinge însă aceste procedee barbare”⁷⁵. Ghiță Popp, secretarul general al P.N.Ț., declara, la 16 septembrie 1942, că partidul său era împotriva deportării evreilor, iar alți lideri ai partidului au făcut intervenții directe, relevând urmările grave pe care le puteau avea pentru țară aceste deportări. La rândul său, dr. N. Lupu declara, la 28 septembrie 1942, că era profund afectat de știrile despre ultimele deportări de evrei și că avea să intervină la mareșalul Antonescu. Ion Mihalache, vicepreședinte al P.N.Ț., a dezaprobat, la 14 septembrie 1942, măsurile de deportare luate împotriva evreilor. El aprecia că aceste măsuri au fost luate la sugestia unor cercuri externe, fiind “streine de tradițiile de omenie ale poporului nostru”.

Un amplu raport privind activitatea P.N.Ț. și a lui Iuliu Maniu, de la 1 septembrie 1940 până în mai 1943, menționa că acesta s-a pronunțat împotriva deportării evreilor. „În public se știe că Maniu a intervenit pe lângă domnul mareșal Antonescu să oprească deportările; el cere să nu i se pretindă de a spune în ce chip. Numai când miniștrii Elveției, Suediei și Turciei îi prezintă fotografii cu scene din jurul școlilor unde au fost strânși evreii, Maniu destăinuiește că a intervenit la domnul mareșal Antonescu spre a-l convinge «de rezultatele nefaste pentru țară ale acestor măsuri»”⁷⁶.

⁷⁴ A.N.I.C, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet, dos. 163/1940, filele 89-90.

⁷⁵ *Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice. 1940 – 1944.* Ediție Ion Calafeteanu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p.171.

⁷⁶ *Ibidem.*

Surse arhivistice care au putut fi consultate în ultima vreme atestă că intervenția lui Iuliu Maniu din septembrie 1942 pe lângă Ion Antonescu a fost decisivă pentru oprirea planului de deportare a evreilor din România în lagărele de exterminare din Polonia.

În Raportul-sinteză al Serviciului Secret de Informații, din 24 ianuarie 1944⁷⁷, se menționa că, la 23 septembrie 1942, cu prilejul unui Consiliu de administrație la Banca Românească, Constantin I.C. Brătianu a spus că a trimis mareșalului Antonescu un memoriu în care a analizat problema evreiască sub aspect umanitar, economic, al ordinii publice și sociale și al politicii externe.

Într-o Notă din 30 octombrie 1942, semnată Richter, se menționa că regina-mamă a fost informată de medicul Victor Gomoiu despre pregătirea unui transport de evrei în Transnistria:

Mama i-a spus regelui că este o rușine ce se întâmplă cu oamenii în această țară și că ea nu mai poate suporta în continuare, cu atât mai mult cu cât regele – fiul ei – și numele său vor fi mereu legate în istoria României de crimele comise împotriva evreilor, iar domnia sa va fi numită mama lui «Mihai cel Cumplit». Ea i-a pus foarte serios în vedere regelui că, dacă deportările nu sunt imediat sistate, va părăsi țara. Drept urmare, regele i-a telefonat numaidecât primului-ministru Mihai Antonescu și, în consecință, a avut loc un Consiliu de Miniștri, în urma căruia nu numai că arestații au fost eliberați, dar s-a dat și un comunicat al Președinției⁷⁸.

Este important de arătat că o Notă a Serviciului Secret de Informații din 20 august 1942 menționa existența unui alt memoriu înaintat la Palat „de către un grup de intelectuali români (profesori universitari, scriitori, profesori de liceu)”⁷⁹. Memoriul se referea la deportările evreilor din Basarabia și Bucovina în timpul cărora mulți dintre aceștia „au pierit din pricina violențelor, a bolilor, a foametei și a frigului”, astfel că această acțiune „se transformă, în fapt, într-o metodică și perseverentă acțiune de exterminare”. În memoriu, se

⁷⁷ A.N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet, dos. 163/1940, fila 91.

⁷⁸ *Martiriul evreilor din România. 1940-1944. Documente și mărturii*, București, Editura Hasefer, 1991, p. 224

aprecia că: „Numai în țările ocupate, în țările care nu se pot apăra, populația evreiască – și numai o mică parte, a fost deportată”.⁸⁰ Totodată, se atrăgea atenția că „o țară e și o instituție pe baza unor tratate internaționale ieșite din asentimentul marilor puteri care hotărăsc soarta lumii” și că în „pragul marilor verdicte ale păcii trebuie să știm să clădim, peste suferințele și vitregia ceasului de față, unirea cea nouă”. În același memoriu se mai arată:

De doi ani ne-am așezat în fruntea statelor care prigonesc pe evrei ...În atmosfera celei mai sălbatice persecuții, prin neconținutele falsificări ale adevărului, prin cultivarea dușmăniei și urii, prin exasperarea antagonismelor, noi am făcut din problema evreiască singura problemă de stat a României.

În ordinea internă am promovat un fel de fanatism anarhic care proclamă deschis dreptul de a ucide, de a jefui, de a împila(...) Am fost și suntem noi înșine un neam prigonit. Cu ce drept ne putem plânge de asuprirea fraților noștri rămași dincolo de granițele țării, când suntem pe cale de a extermina o populație minoritară, ale cărei drepturi la viață au fost garantate de aceleași tratate care au consfințit hotarele noastre naționale? E o datorie inspirată din grija pentru viitor [care cere] să oprim cu un ceas mai devreme persecuțiile împotriva evreilor care duc în mod organizat la o catastrofă națională. Am trecut de mult dincolo de orice limită îngăduită unui stat de drept și unui stat de oameni. Putem aștepta ca problema evreiască să fie rezolvată, în ansamblul ei, la conferința de pace, care va hotărî și soarta tuturor statelor. Acolo se va stabili și situația evreilor din România și tot acolo se va decide și soarta României însăși.

Clerici, ziaristi, oameni de cultură, diplomați implicați în acte de solidaritate și salvare

Gesturi de compasiune și ajutor s-au semnalat și printre slujitorii bisericii. Din relatările rabinului Alexandru Șafran, contestate, însă, de unele dintre documentele vremii, ar

⁷⁹ *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III. 1940 – 1942, partea a II-a. Ediție de Ion Șerbănescu, București, Editura Hasefer, 1997, p. 461.

⁸⁰ Arhiva Securității, dosar 2912, vol.251, p.271-272 (USHMM/RG 250004M, microfilm 14).

reieși că Mitropolitul Bălan a intervenit pe lângă Ion Antonescu pentru a nu-i preda naziștilor pe cetățenii români de origine evreiască din Transilvania de Sud.⁸¹ Totodată, Alexandru Șafran i-a relatat Mitropolitului Bălan despre situația disperată a evreilor închiși în imobilul din strada Sfântul Ioan Nou din București. Mitropolitul a apelat la Mihai Antonescu, care a oprit deportarea lor⁸². Conform aceleiași mărturii, Patriarhul Nicodim a intervenit și el în ajutorul evreilor, în special pentru anularea ordinului guvernului din iulie 1941 care-i obliga pe evrei să poarte steaua galbenă⁸³.

În acțiunea de salvare a evreilor s-au angajat și unii *diplomați* români începând din mai 1943. Potrivit unor informații, Legația română din Budapesta, în fruntea căreia se afla Eugen Filotti, a emis numeroase vize de tranzit⁸⁴, iar Ministerul de Externe al României a dat instrucțiuni ambasadelor de la Berlin, Roma și Atena să-i protejeze pe evreii de origine română⁸⁵. Constantin Țincu⁸⁶, consulul român la Budapesta, a contribuit la salvarea a „sute de evrei persecutați”, scăpându-i astfel de trimiterea la Auschwitz.

Mihai Marina⁸⁷, consulul general al României la Oradea, dar și ceilalți funcționari (viceconsulul Anghel Lupescu, Ion Romașcan, Mihai Hotea, Mihai Mihai) au luat parte activă la ajutarea evreilor din Nord-Estul Transilvaniei să emigreze în România. Acești diplomați mergeau prin ghetouri și scoteau evrei, pe care-i transportau la graniță cu mașina Consulatului. Adeseori, evreii primeau și ajutoare bănești. Pe baza unui raport primit de la dr. Kupfer Miksa, aflat în ghetoul din Oradea, precum și a propriilor sale constatări, Mihai Marina a întocmit un amplu raport în care relatează ce se întâmpla cu evreii expediați cu trenul la Auschwitz. Acest raport a fost prezentat lui Vespasian V. Pella, ministrul României în Elveția, cu prilejul trecerii acestuia cu mașina prin Oradea. La rândul său, Pella a depus raportul la sediul Crucii Roșii Internaționale din Berna; pe această bază s-au confirmat, pe plan internațional, informațiile existente despre soarta evreilor din ghetouri și despre cele ce se petreceau la Auschwitz.

⁸¹ Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 99.

⁸² *Ibidem*, p. 100.

⁸³ *Ibidem*, p. 78.

⁸⁴ Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 360.

⁸⁵ Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 176; a se vedea, pe larg, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*. Volum îngrijit de Ion Calafeteanu (responsabil), Nicolae Dinu și Teodor Gheorghe, București, Casa de Editura Silex, 1993.

⁸⁶ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 109.

⁸⁷ Marius Mircu, *op. cit.*, p. 108-109.

La rândul său, Dumitru Metta de la Legația României la Vichy a acționat, la cererea lui Mihai Antonescu, pentru salvarea evreilor români aflați în Franța. Istoricul Jean Ancel aprecia că mai mult de 4.000 de evrei români care se aflau în Franța au supraviețuit grație intervențiilor diplomației românești, iar câteva sute au fost repatriați, traversând teritoriul Reichului⁸⁸. Notabila a fost și activitatea intensă a diplomatului Constantin Karadjea, care atât în calitate de consul al României la Berlin, cât și în calitate de director general al Direcției consulare din Ministerul de Externe Român a depus o activitate intensă de salvare a evreilor români din Germania și din Europa ocupată. În rapoartele sale oficiale, el a menționat direct exterminarea evreilor europeni sub ocupație germană și necesitatea salvării evreilor români aflați în Europa ocupată.

“Cei Drepti între Popoare” în discursul public postcomunist

Istoriografia românească, ideologizată și controlată în perioada comunistă, a resimțit cu deosebire manipularea capitolului românesc al Holocaustului, și consecințele mistificărilor propagandistice s-au prelungit și după 1990⁸⁹. Preocuparea excesivă și propagandistică pentru “ imaginea României ” și mai puțin pentru adevărul istoric se reflectă și în felul în care sunt abordate cazurile reale sau imaginare de români care au participat la salvarea unor evrei. Concentrarea unilaterală asupra cazurilor de salvatori români, cu deosebire în partea Transilvaniei de Nord, tinde să dea o imagine mistificată a ceea ce s-a întâmplat, creând impresia că acțiunile de salvare au fost preponderente în raport cu amploarea crimelor, trecute pe un plan secund și prezentate prin voite referiri ambigue menite să estompeze gravitatea crimelor și pe adevărații criminali și responsabili⁹⁰.

În ultimii ani, s-a afirmat, totuși, o tendință de tratare mai adecvată a temei Holocaustului, inclusiv o valorificare corespunzătoare și veridică a episoadelor în care s-au afirmat „cei Drepti între Popoare”.

⁸⁸ Apud Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 367.

⁸⁹ A se vedea Victor Eskenasy, „The Holocaust and Romanian Historiography: Communist and Neo-Communist Revisionism”, în: Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, New York, 1994, p.173-236.

⁹⁰ A se vedea Braham, *Romanian Nationalists*, p. 233-234; Michael Shafir, *Between Denial and “Comparative Trivialization”: Holocaust Negationsim în Post-Communist East Central Europe*, Jerusalem, ACTA, 2002.

Lista cetățenilor români distinși de Yad Vashem cu titlul „Drept între Popoare”

Agarici, Viorica

A fost președintă a Crucii Roșii românești în orașul Roman. A ajutat supraviețuitori evrei din trenul morții după pogromul de la Iași.

Dosar 2062

Antal, Rozalia

În timpul celui de-al doilea război mondial, Rozalia Antal trăia în orașul Satu Mare din Transilvania de Nord. Antal s-a oferit să-i ascundă pe vecinii ei, familia Handler, în casa sa.

Dosar 0593

Anuțoiu T. Anghel

Născut în satul Nistorești-Vrancea, a trăit în satul Naruja din județul Vrancea. Între 1938-1944, Anuțoiu a fost secretarul și reprezentantul asociației veteranilor de război Marele Voievod Mihai. A avertizat pe evreii din comunitățile din Bacău, Brașov, Odobești, Piatra-Neamț și Buzău că urmau să fie arestați, așa încât au putut fugi la timp, și i-a ajutat să găsească adăpost.

Dosar 1395

Băiaș, Vasil

Băiaș, Maria

Vasil Băiaș și soția lui Maria erau țărani români care trăiau în satul Viile Dejului, cam la 5 km de orașul Dej din Transilvania. În aprilie 1944, când s-a înființat ghetoul din Dej, Băiaș le-a adus alimente cunoștințelor lui, familia Steinfeld, și s-a oferit să îi ascundă pe băieții familiei la ferma lui.

Dosar 615

Beceanu, Dumitru

Doctor în farmacie, deținea o farmacie în Iași și era ofițer în rezervă al armatei române. La 29 iunie 1941, când a început pogromul în Iași, Beceanu le-a propus celor doi angajați evrei să se ascundă în apartamentul lui, care se afla deasupra farmaciei. Încă aproximativ 20 de evrei și-au găsit adăpost acolo.

Dosar 3515

Cojoc, Gheorghe

Inginer forestier din vecinătatea orașului Târgu Neamț. În iulie 1942, Cojoc a aranjat cu autoritățile din orașul Piatra Neamț ca 50 de evrei să muncească în pădurile din jurul Târgu

Neamțului. În acest fel, a salvat pe acești evrei de la deportarea în Transnistria.

Dosar 2731

Cuciubă, Traian

Cuciubă, Traian (fiul)

Împreună cu fiul său (cu același nume), Cuciubă și-a ajutat prietenul evreu, pe Rosenthal, dintr-un mic orașel din Transilvania de Nord, să scape de deportarea din 1944, trecându-l ilegal în partea românească a Transilvaniei.

Dosar 8923

Dumitru, Adrian

Strauss-Tiron, Gabriela

Catană, Maria

Au salvat o familie din Transnistria.

Dosar 6843

Elena, Regina Mamă a României

După ce s-au adresat mai multor personalități, Regina Mamă și Patriarhul au apelat direct la Antonescu, care a cedat și a fost de acord ca acei evrei care nu fuseseră încă deportați din Cernăuți să rămână acolo temporar. Ajutorul trimis în 1942 a salvat viețile a mii de evrei din Transnistria. În 1943 și la începutul lui 1944, Regina Mamă a ajutat la întoarcerea a mii de evrei care rămăseseră în viață, inclusiv a mii de orfani evrei, din Transnistria.

Dosar 5106

Farkas, Ștefan

Farkas, Rozalia

În septembrie 1944, Eugen Szabo (fost Salzberger), un tânăr evreu, se afla într-un detașament de muncă forțată al armatei ungare staționat lângă orașul Oradea. Farkas a fost de acord să-l ascundă pe Szabo în pivnița casei sale, împreună cu alți 8 colegi din detașamentul de muncă.

Dosar 5103

Florescu, Constanța

În timpul războiului, Constanța Florescu (1908) trăia în București, și între 1941-1944 a adăpostit-o în casa sa pe Roza Hendler, pe care o cunoscuse înainte de război, și a avut grijă de ea cu devotament.

Dosar 4398

Gheorghe, Petre I.

Preot ortodox în Sarovo, regiunea Golta, a ajutat și a salvat mulți evrei din ghetoul Crivoi-Ozero, Transnistria.

Dosar 10060

Ghiteșcu, Alexandru

La 21 ianuarie 1941, în timpul pogromului de la București, când vecinul lui, Joseph Morgenstern, un avocat, a bătut la ușa lui cerându-i ajutorul, Ghișescu l-a ascuns în casă până când cei care căutau evrei în apropiere au plecat.

Dosar 5014

Grosz, Rozalia

Grosz, Bandi

În mai 1944, Bandi Grosz, din Dej, Transilvania, a ascuns-o pe Schnable sub roata de rezervă a camionului său și a strecurat-o afară din ghetou.

Dosar 1549

Hîj, Simion

Hîj, Metzia

Dr. Simion Hîj, avocat din Cernăuți, a ajutat mai multe familii evreiești. Când a început evacuarea ghetoului, Hîj a salvat aceste familii de la a fi încolonate de jandarmeria română.

Dosar 725

Lajos, Peter

În 1944, Peter Lajos trăia la Cluj (Kolozsvár). El a salvat viața lui Neumann prezentându-l sub o identitate falsă ca Janos Kovacs.

Dosar 3941

Manoliu, Florian

Diplomat român în Elveția, a fost implicat în salvarea unor evrei maghiari în 1944.

Dosar 9160

Mărculescu, Emilian

În 1942, după câteva călătorii la Cernăuți, Mărculescu a reușit să mituiască un ofițer de poliție român, care a scos cinci evrei din închisoare în mijlocul nopții, sub pretextul că trebuia să-i transfere nemților, spre a fi executați.

Dosar 4779a

Moldovan, Valeriu

Proprietarul unui atelier de dulgheri din Bistrița, în Transilvania de Nord. A salvat familia Fleischman în 1944. Dosar 5999

Motora, Sabin

Ofițer de carieră în jandarmeria română, a fost comandantul lagărelor Grosulovo și Vapniarka. Motora a luat măsuri de evacuare a prizonierilor din Vapniarka la Grosulovo, mai aproape de granița română, contrar ordinului primit, de a-i transfera spre est, pentru a fi predați germanilor. Motora a făcut tot ce a putut să salveze viețile evreilor, în ciuda faptului că astfel își risca propria carieră militară și viața. Dosar 2394

Muranyi, Rozsi

În timpul războiului, Rozsa Muranyi trăia în Oradea Mare, în Transilvania. După invadarea Ungariei de către Germania în martie 1944, Muranyi a ascuns 8 evrei, din 23 aprilie 1944 până în 12 octombrie 1944, când orașul a fost eliberat. Dosar 534

Nicopoi-Strul, Elisabetha

Datorită lui Nicopoi, familia lui Strul, șapte persoane, inclusiv tatăl lui, mama și frații, au fost salvați în timpul pogromului de la Iași, la 29 iunie 1941. Dosar 3416

Nits Janos**Nits Gyula****Nits Aliz**

Implicați în salvarea unor evrei în Transilvania de Nord, în 1944.

Onișor, Ioana**Demusca, Letitia****Crăciun, Ana****Crăciun, Pavel**

În mai 1944, familia Onișor – văduva Ioana și copii ei, Victor de 21 de ani, Lazăr de 18 ani, Letiția de 16 ani și Anna, măritată cu Pavel Crăciun, erau țărani care trăiau la ferma lor în pădure, la circa 4 km de orașul Bistrița din Transilvania. La 1 mai, două zile înainte ca evreii din Bistrița să fie internați în ghetou și apoi deportați în lagărele de exterminare, 4 localnici,

membri ai familiei Kandel, au fugit la ferma familiei Onișor, unde li se pregătise un loc în care să se ascundă.

Dosar 1406

Paelungi, Ștefan

Paelungi a decis să ascundă familia Leitman în timpul războiului, într-o colibă îndepărtată care aparținea tatălui lui.

Dosar 6999

Pal (Kudor), Anna

Pal, Jenő

În aprilie 1944, când s-a aflat că naziștii internau pe evreii din Transilvania în ghetouri, Nissel a decis să fugă în România și să se ascundă acolo, și l-a rugat pe Pal, pe care îl cunoștea din perioada când Pal lucrase în casa părinților ei, să-l ascundă pe copilul ei. Anna și Jenő Pal (ulterior soțul ei) au fost de acord să ascundă copilul, deși știau ce riscă ascunzând evrei.

Dosar 6540

Pânteș, Nona

În 1941, în timpul pogromului de la Iași, Pânteș a oferit unui număr de 6 evrei, care locuiau în acel moment în casele din vecini, adăpost în camera ei.

Dosar 3455

Pocorni, Egon

Pocorni, Nicolina

Egon Pocorni trăia în București în timpul războiului, iar în 1942 a fost numit director al unei fabrici de zahăr din satul Derebcin, județul Moghilev, în Transnistria. După ce a văzut suferințele evreilor, el și soția lui au decis să îi ajute în orice mod posibil.

Dosar 2855

Pop, Nicolaie

Pop, Maria

Pop (Saileanu), Aristina

Nicolaie Pop, un fermier înstărit și muncitor, trăia în satul Lăpușul românesc, în Transilvania de Nord. După ce naziștii au ocupat Ungaria, Pop s-a oferit să o ascundă pe Hanna Marmor și pe copiii ei și să le facă rost de tot ce aveau nevoie.

Dosar 7123

Pop, Valer

Înalt demnitar în administrația maghiară și românească din Transilvania. În 1933, Pop se căsătorise cu Ilona Jonas, evreică din familia Farkas, la Cluj, și o adoptase pe Katalin-Catherina, fiica Ilonei din prima căsătorie, cu un evreu, Imre-Emerich Jonas, doctor în jurisprudență. După ocuparea Ungariei de către Germania, în martie 1944, Pop și-a convins fiica adoptivă să nu poarte steaua galbenă și a reușit să-și interneze soacra, pe Lina Farkas, în spitalul unui prieten de-al lui din Cluj, pentru a o salva de deportare.

Dosar 2580

Popovici, Traian

Dr. Traian Popovici era un celebru avocat din Cernăuți, care a servit ca primar al orașului până în 1942. El a reușit să împiedice deportarea a 19.000 de evrei.

Dosar 0499

Profir, Grigore

Inginerul Grigore Profir era directorul morii de făină Dacia din Iași. În iunie 1941, când Profir a aflat că încolonav evreii și îi duceau la secția de poliție, a adus noi muncitori, i-a dus la moară și i-a pus să descarce sacii de făina, salvându-i de la a fi uciși.

Dosar 3514

Puti, Alexa**Puti, Maria****Puti, Todor**

În 1944, Alexa Puti era un fermier român care trăia lângă orașul Somcuța Mare, în Transilvania. Alexa Puti a ales să-l ascundă pe Solomon într-o peșteră la marginea pădurii de lângă casa sa. Maria și Todor, copiii lui Puti, și-au ajutat tatăl să adâncească peștera și i-au adus mâncare lui Solomon de trei ori pe săptămână.

Dosar 3739

Simionescu, Constantin

Simionescu, avocat român din Iași, era decanul baroului orașului. În timpul războiului, Simionescu a ajutat 10 evrei, majoritatea din familiile Spiegel, Sapira și Siegler, care trăiau în Iași. Simionescu l-a luat pe Fred Spiegel, de 16 ani, împreună cu frații lui, sub aripa sa protectoare, după ce tatăl lor fusese în “trenurile morții,” iar mama fusese arestată pentru că se găsisse făina asupra ei. Dosar 4892

Sion, Mircea Petru G.

În timpul războiului, Sion a fost unul dintre puținii oameni care i-au ajutat pe evrei în mod activ, cu riscul propriei vieți. După numirea sa ca judecător la un tribunal militar, Sion a intervenit activ în favoarea evreilor și pentru unii dintre ei a obținut eliberarea din lagărele de muncă. A făcut tot posibilul să-i salveze. Sion a ascuns aproximativ 15 evrei în casa lui din Iași și pe proprietatea familiei lui dinafara orașului. Dosar 3384

Șorban, Raoul

În mai 1944, Prof. Șorban l-a ajutat pe Rabinul Carmilly-Weinberger al comunității evreiești neologe din Cluj să fugă la Turda și să se întâlnească cu Iuliu Maniu în București pentru a găsi căi de salvare. În mărturia lui ulterioară Dr. Carmilly-Weinberger a declarat că Șorban a fost singurul care a făcut eforturi pentru a-l ajuta să salveze evreii sub ocupația maghiară. Dosar 3499

Stoenescu, Ioana**Stoenescu, Pascu**

În 1941, în ianuarie, când a izbucnit rebeliunea legionară a Gărzii de Fier și membrii săi au făcut un pogrom împotriva evreilor din București, Stoenescu a invitat familia Donner să se ascundă în casa lui în timpul celor trei zile ale pogromului. Dosar 566

Stroe, Magdalena

A salvat o femeie evreică de la deportare în 1944, în Transilvania de Nord.

Șuta, Ioan

În septembrie 1944, Ioan Șuta trăia în orașul Satu Mare, în Transilvania de Nord. 9 evrei care fugiseră din detașamentul de muncă au fost salvați datorită ajutorului lui Șuta. Dosar 1827

Szakadati, Janos**Szakadati, Juliana**

În 1944, Janos Szakadati și soția lui Juliana aveau o parfumerie în Oradea (Nagyvarad), în Transilvania de Nord. Magazinul lor era lângă ghetoul orașului, în care nemții și maghiarii îi internaseră pe evreii din oraș și din împrejurimi în vederea deportării în lagărele morții. Familia Szakadati venea zilnic să le arunce alimente evreilor din ghetou, fără a primi nimic în schimb și riscându-și viața. Din mai 1941 până la sfârșitul războiului, familia Szakadati a ascuns o fată evreică în casa lor.

Dosar 1812

Toth, Jozsef

În 1944, Jozsef Toth, profesor de liceu, era înrolat în armata maghiară și trăia la Cluj, în Transilvania, în casa lui Ludovic Weissberger. Când nemții au început pregătirile pentru deportarea evreilor din Cluj, Toth l-a ascuns pe Weissberger, pe soția lui Hermina, pe fiica lor Clara-Luisa, pe fiul lor Andrei și pe bunica Etelca, în bucătăria casei lui.

Dosar 6026

Tubak, Maria

La 21 ianuarie 1941, bandele Gărzii de Fier au făcut un pogrom împotriva evreilor din București. În acea seară, Maria Tubak și Ștefan Marin, care lucrau la fabrica de cherestea, s-au așezat lângă poarta, și când bandele au venit și au încercat să intre în casă pentru a-i scoate pe chiriașii evrei, cei doi le-au spus că nu mai era nici un evreu în casă și au arătat către semnul care demonstra că proprietarul casei era român. Ei au continuat să păzească casa până când rebeliunea a fost înăbușită.

Dosar 4860

Zaharia, Josif

Josif Zaharia (Zacharias), care aparținea minorității șvabe, era fiul unui fermier înstărit care trăia în satul Iecea Marea din județul Timișoara. În 1941, Zaharia a dat peste un băiat speriat de 13 ani, extenuat de lungile căutări pentru hrană și adăpost. Băiatul era Benjamin Weiss, de la yeshivah condusă de rabinul Brisk din orașul Arad. Zaharia a ghicit că băiatul era evreu și i-a fost milă de el. A obținut acte false pentru el, l-a învățat să muncească la fermă și l-a angajat la ferma tatălui lui.

Dosar 6177

**Lista cetățenilor Republicii Moldova distinși de Yad Vashem
cu titlul „Drept între Popoare”**

Lozan, Paramon

Lozan, Tamara

Paramon și Tamara Lozan locuiau în orașul Nisporeni din Moldova. Paramon era directorul unui gimnaziu, unde soția lui lucra ca profesoară. Când regiunea a intrat sub control românesc, Paramon a fost somat să deschidă școala pentru a servi temporar drept locul unde să fie adunați evreii. Cinci zile mai târziu s-a zvonit că evreii internați în clădirea școlii urmau să fie omorâți. Pentru a preîntâmpina crima, Paramon a hotărât să-i elibereze. El a fost executat câteva zile după aceea de către autoritățile locale.

Dosar 7338

Marchenko, Ivan

Marchenko, Feokla

Marchenko, Leontiy

Marchenko, Nina

Marchenko, Nikita

Marchenko, Tatyana

Frații Ivan și Nikita Marchenko (Marcenco) locuiau împreună cu familiile în localitatea Râbnița din Moldova, în apropierea ghetoului. În martie 1944, când românii s-au retras din acea zonă, membrii familiei Galperin s-au îndreptat spre familia Marchenko (Marcenco), cerându-i adăpost. După război, supraviețuitorii au părăsit casa salvatorilor lor.

Dosar 8207

Morozovskiy, Vitaliy

Morozovskiy, Aleksandra

Vitaliy și Aleksandra Morozovskiy locuiau în satul Mokra din districtul Râbnița și erau învățători la școala din localitate. Înainte de război, unul dintre elevii lor fusese Grigoriy Farber, un băiețel evreu care locuia cu părinții lui în colhozul evreiesc din apropiere, *Der Shtern*. În decembrie 1941, când germanii și românii au deținut controlul asupra Moldovei timp de câteva luni, Farber s-a dus la cei doi Morozovskiy pentru a le cere adăpost. Ei l-au ascuns pe copil în podul casei și timp de două luni i-au oferit cele necesare traiului.

Dosar 7135

Nedelyak, Ivan

Nedelyak, Anna

Ivan și Anna Nedelyak locuiau împreună cu cei doi copii într-o suburbie a Tiraspolului, numită Kirpichnaya Slobodka. În iulie 1941, familia Nedelyak s-a oferit să-i adăpostească pe cei doi frați Yefim și Semeon Mirochnik, singurii evrei din Ochakov (Oceacov) care au rămas în viață după masacrul care se petrecuse acolo cu o săptămână înainte.

Dosar 6990

Pelin, George

Pelin, Varvara

George și Varvara Pelin erau agricultori din satul Malayeshty (Mălăiești) din districtul Tiraspol. În martie 1944 ei l-au adăpostit în casa lor pe Lev Bruter, un tânăr evreu pe care îl cunoscuseră înainte de război, originar din satul Kaushany din Moldova.

Dosar 6853

Pereplechinskiy, Vladimir

Pereplechinskiy, Mariya

Într-o zi din septembrie 1941, Maryia a adus acasă o tânără fată, Klavdiya Vainshtein, care scăpase dintr-o groapă comună în timpul unei acțiuni de ucidere în masă. În timpul ocupației. Klavdiya a locuit cu familia Pereplechinskiy și a fost considerată un membru al acesteia.

Dosar 8303

Pozdnyakova, Yefrosiniya

Starostina (Pozdnyakova), Zinaida

În timpul războiului, Yefrosiniya Pozdnyakova avea peste 40 de ani și locuia cu unica sa fiică, Zinaida (mai târziu, Starostina), la periferia orașului Râbnița, în Moldova. Ea avea câteva cunoștințe și prieteni printre internații din ghetou, și în timpul ocupației ea și fiica ei i-au ajutat pe evrei, procurându-le alimente. La începutul lunii martie 1944, germanii au decis să-i lichideze pe cei din ghetoul Râbnița. Câteva dintre cunoștințele Yefrosiniyei i-au cerut acesteia adăpost temporar în casa ei. Yefrosiniya i-a instalat pe refugiații evrei în podul casei. Pentru o lună întreagă, timp în care soldații germani i-au jefuit și ucis pe evreii din Râbnița,

Yefrosiniya și fiica ei de 12 ani, Zinaida, au ascuns mai mult de zece evrei și le-au oferit cele necesare.

Dosar 7558

Serebryanskiy, Isaak

Sparinopta, Samuil

Mazur, Ikim

Isaak Serebryanskiy, Samuil Sparinopta și Ikim Mazur erau țărani moldoveni, locuitori ai satului Broshteny (Broșteni) din districtul Râbnița. În timpul războiului, cei trei i-au ajutat în diverse moduri pe Naum și Raisa Gomelfarb ai căror părinți, rezidenți din Broshteny (Broșteni), fuseseră omorâți în septembrie 1941. Serebryanskiy a pregătit o ascunzătoare pentru Naum și sora lui, săpând o groapă sub staulul de oi unde copiii, împreună sau separat, s-au ascuns tot timpul cât au stat în sat. Samuil Sparinopta a construit un loc secret în interiorul casei, în spatele sobei rusești. Ikim Mazur, care locuia la marginea satului, a ținut copiii într-un hambar.

Dosar 7550

Starostina, Yevgeniya

Starostina, Anna

Starostin, Pavel

Anna Starostina locuia împreună cu mama ei Yevgeniya și fiul său Pavel în Chișinău. La sfârșitul lunii iulie 1941 în Chișinău s-a construit un ghetou în care au fost internate și buna sa prietenă Ida Binder împreună cu fiica ei de opt ani, Alla. În primele luni, Anna și fiul ei Pavel s-au strecurat în ghetou pentru a le duce acestora haine și mâncare. Când a început deportarea evreilor în lagărele de muncă din Transnistria, Alla Binder a fugit la familia Starostin. Anna și familia ei au primit-o pe Alla în mijlocul familiei, îngrijind-o cu devotament și ținând-o ascunsă de vecini.

Dosar 6084

Strashnaya, Mariya

Strashniy, Ivan

Strashnaya, Kseniya

În timpul celui de al doilea război mondial, Mariya Strashnaya avea 60 de ani și locuia în satul Balyavintsy, districtul Bricșani (Briceni), împreună cu nora sa Kseniya și două nepoate. Înainte de război, băcănia din sat aparținea familiei Gurvits, iar Mariya și familia ei

își făcea cumpărăturile acolo. După ce germanii au ocupat zona, Benyamin Gurvits, proprietarul magazinului, a rugat-o pe Mariya să-i adăpostească pentru o vreme. Mariya nu a refuzat aceasta, și în timpul nopții Benamin Gurvits, soția sa Ita și copiii Yefim și Manya au ajuns la casa acesteia și au fost ascunși în pod.

Dosar 7347

Tsurkan, Peotr

Tsurkan, Yevgeniya

Savchuk, Makar

Savchuk, Akseniya

Peotr și Yevgeniya Tsurkan (Țurcan) locuiau în satul Bulayeshty, districtul Orgeyev. În decembrie 1941, ei au luat în casa lor o familie evreiască, Tselnik, din orașul Grigoriopol. Timp de câteva luni, familia Tselnik a stat în pivniță sau în pod, și la sfârșitul verii lui 1942, au fost mutată în casa lui Makar și Akseniya Savchuk (Savciuc), rude ale familie Tsurkan (Țurcan), care locuiau în același sat.

Dosar 8190